

***ІНКЛЮЗИВНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ МІСТ – ЦЕНТРІВ ДІЛОВОЇ
АКТИВНОСТІ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ***

Наукова доповідь

Львів 2019

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені
М.І. Долішнього НАН України»

Наукова доповідь

ІНКЛЮЗИВНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ МІСТ – ЦЕНТРІВ ДІЛОВОЇ
АКТИВНОСТІ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Львів 2019

Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. – Львів, 2019. – 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

У науковій доповіді визначено основні завдання інклюзивного розвитку як сучасної платформи формування моделі сталого зростання економіки; проаналізовано залежності між показниками соціально-економічного розвитку та якості (комфортності) життя для мешканців міст України; досліджено еластичність динаміки розвитку міст і регіонів загалом. Визначено пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст. Проаналізовано сучасні тенденції розбудови ІТ-сфери як ключового рушія в досягненні цілей інклюзивного розвитку та визначена соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст. Обґрунтовано першочергові заходи для досягнення цілей інклюзивного розвитку міст і регіонів.

Видання може бути корисним при виробленні, прийнятті та реалізації рішень у сфері регіональної політики на різних рівнях управління, для науковців, студентів, практиків і тих, хто цікавиться питаннями місцевого і регіонального розвитку.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №4 від 21.05.2019 р.).

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Інклюзивність розвитку як сучасна платформа формування моделі сталого зростання економіки.....	5
2. Особливості та проблеми розвитку міст в контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку.....	11
3. Пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст.....	25
4. Соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст.....	44
Додатки.....	53

ПЕРЕДМОВА

Великі і середні міста як центри локального, регіонального та міжрегіонального рівнів, виступають «полюсами росту» через вищу концентрацію економічного, інноваційного, наукового, інфраструктурного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку. Сьогодні особливо великі міста генерують не лише тенденції суспільного розвитку, але і нові ідеї, де знаходять впровадження нові концепції сталого розвитку («розумні міста», «креативні міста», «зелені міста», «міста, що навчаються» тощо), у них апробуються новітні елементи локального урядування (е-урядування, партисипативне урядування тощо). Тому від вектора та рівня розвитку міст, зокрема, перспективних та креативних видів економічної діяльності, що базується на самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах їх розвитку, залежить конкурентоспроможність регіонів і країни загалом.

В умовах практичного вичерпання потенціалу традиційних чинників економічного зростання, а також зважаючи на новітні тренди економічного розвитку (метрополізація, мережизація, інтелектуалізація та діджиталізація суспільно-економічних процесів) зростає необхідність пошуку виважених рішень щодо вибору траєкторії інноваційного розвитку, ефективного використання їх ендogenous соціально-економічного потенціалу, модифікації системи управління трансформаційними процесами в економіці міст та регіонів в контексті формування надійної бази для прориву і підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі.

У науковій доповіді визначено основні завдання інклюзивного розвитку як сучасної платформи формування моделі сталого зростання економіки; проаналізовано залежності між показниками соціально-економічного розвитку та якості (комфортності) життя для мешканців міст України; досліджено еластичність динаміки розвитку міст і регіонів загалом. Визначено пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст. Проаналізовано сучасні тенденції розбудови ІТ-сфери як ключового рушія в досягненні цілей інклюзивного розвитку та визначена соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст. Обґрунтовано першочергові заходи для досягнення цілей інклюзивного розвитку міст і регіонів.

Доповідь підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Мельник М.І.

Авторський колектив:

**Мельник М.І., д.е.н., проф.,
Щеглюк С.Д., к.е.н., с.н.с.,
Лещух І.В., к.е.н., н.с.,
Яремчук Р.Є., пров. інженер.**

1. Інклюзивність розвитку як сучасна платформа формування моделі сталого зростання економіки

В умовах практичного вичерпання потенціалу традиційних чинників економічного зростання, а також зважаючи на новітні тренди економічного розвитку (метрополізація, мережизація, інтелектуалізація та діджиталізація суспільно-економічних процесів) зростає необхідність пошуку виважених рішень щодо вибору траєкторії інноваційного розвитку, ефективного використання їх ендogenous соціально-економічного потенціалу, модифікації системи управління трансформаційними процесами в економіці міст та регіонів в контексті формування надійної бази для прориву і підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі.

У межах цієї парадигми виникла та отримала значний інтерес і поширення концепція інклюзивного сталого зростання (inclusive sustainable growth). Інклюзія (англ. inclusion – включення, залученість) – це збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів¹.

Засади теорії інклюзивного розвитку закладені в дослідженнях здебільшого іноземних науковців, зокрема Д. Аджемоглу та Д. Робінсон², Е.С. Райнерт³, Дж. Подеста⁴, З. М. Бедос⁵, С. Голандер⁶, Р. Райнері та Р.Р. Альмейда⁷, Дж. Гупта та К. Вегелін⁸ та ін.

Концепція інклюзивного розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. В узагальненому розумінні інклюзивний (від англ. Inclusiveness – залученість) розвиток полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій.

«Інклюзивний розвиток» – поняття, яке має широке значення і реалізується в багатьох аспектах, у зв'язку з чим в економічній літературі, оглядах та доповідях міжнародних інституцій відсутнє його загальноприйняте трактування та єдине уявлення про цей процес. Зокрема, Світовий банк розглядає інклюзивний розвиток як сталий швидкий розвиток усіх галузей економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку

¹ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи . Економічний вісник Донбасу, 2018. № 1(51). С.187-197.

² Аджемоглу Д., Робінсон Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва, АСТ, 2015. 693 с.

³ Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. С. 153.

⁴ Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability URL: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>.

⁵ Зені Мінтон Бедос. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності URL: Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/62625>.

⁶ Saskia Hollander, Rojan Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development URL: <http://www.thebrokeronline.eu//>

⁷ Ranieri, Rafael; Ramos, Raquel Almeida (March 2013). "Inclusive Growth: Building up a Concept" (PDF). Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. Retrieved 13 January 2015.

⁸ Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin. Sustainable development goals and inclusive development [Electronic resource] – Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

праці і ресурсів⁹. При цьому, головний акцент робиться на продуктивній зайнятості всіх груп працездатного населення (включаючи жінок), як важливої умови зниження рівня бідності. Схожу позицію займає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка трактує інклюзивний розвиток як стабільний і всеосяжний з точки зору можливостей працевлаштування; розвиток, який потребує підтримки з боку громадських інститутів для вирішення проблем на ринку праці¹⁰.

Інклюзивний розвиток, за версією Міжнародного центру політики інклюзивного розвитку, це – результат забезпечення повсюдної можливості участі в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання¹¹. При цьому, результатом інклюзивного розвитку виступає справедливий розподіл доходів.

Європейська комісія інклюзивним розвитком називає процес забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьби з бідністю, модернізації ринків праці, системи соціального захисту, а також сприяння згуртованості суспільства. А Міжнародний валютний фонд розглядає інклюзивний розвиток як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення¹². При цьому, переваги економічного зростання на основі інклюзії мають поширюватися на всі регіони країни, посилюючи територіальну єдність.

В контексті інклюзивного розвитку Всесвітній економічний форум акцентує увагу на бідних верствах населення, особливо в тій частині робочої сили, яка залучена в діяльності з низькою продуктивністю і/або повністю виключена з процесу зростання.

Інклюзивний розвиток це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами для кожного сектору економіки та різних верства суспільства¹³. При цьому, поряд із традиційними моделями економічного зростання, робиться акцент на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні.

У працях Дж. Гупти та К. Вегелін¹⁴ інклюзивний розвиток розглядається як розвиток, який не лише створює нові економічні можливості, а й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для всіх верств суспільства, особливо бідних.

Проектом «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року»¹⁵ визначено, що інклюзивний розвиток – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в

⁹ Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. – Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. 240 p. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-monitoring-report>

¹⁰ OECD. Inclusive Growth. <http://www.oecd.org/inclusive-growth/about.htm>

¹¹ Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth. URL: <http://www.ipc-undp.org/publication/26527>

¹² Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

¹³ Ranieri, Rafael; Ramos, Raquel Almeida (March 2013). "Inclusive Growth: Building up a Concept" (PDF). Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. Retrieved 13 January 2015.

¹⁴ Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin. Sustainable development goals and inclusive development [Electronic resource] – Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

¹⁵ Проект Закону про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці.

Дослідження вищенаведеної наукової полеміки дозволяє констатувати двоякість підходів до трактування категорії «інклюзивний розвиток»: з одного боку – це економічний розвиток, основною метою якого є скорочення бідності та нерівності, а з іншого – процес забезпечення повсюдної участі населення в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання; забезпечення рівних можливостей всього населення для реалізації власного людського потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо.

Інклюзивний розвиток принципово відрізняється від стандартного економічного зростання, оскільки має ширші цілі, ніж збільшення доходів і ВВП, та вимагає, щоб уряд країни активно працював для досягнення цих цілей, не припускаючи, що позитивні результати автоматично з'являтимуться внаслідок зростання; зміщує акцент на розвиток людини і підвищення її добробуту та зниження рівня бідності і нерівності; спрямоване на зростання залученості та активної участі в економіці, а не лише на результати розподілу¹⁶.

Цілі інклюзивного розвитку в ЄС є стратегічним пріоритетом програми Європейського союзу «Європа – 2020» (рис. 1), де зазначається, що «... зростання має бути інтелектуальним, стійким і інклюзивним при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства для досягнення високого рівня зайнятості, продуктивності і соціальної єдності»¹⁷.

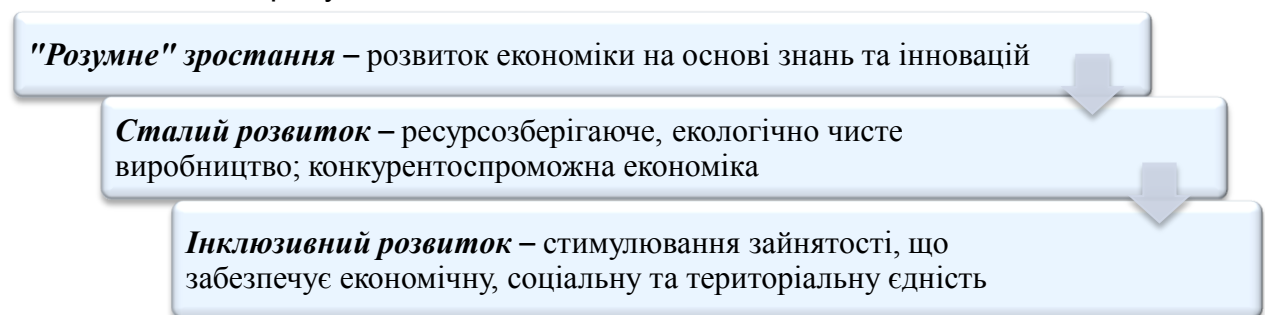

Рис. 1. Місце інклюзивного розвитку в системі основних пріоритетів для Європи відповідно до Стратегією розвитку «Європа – 2020»*

*Джерело: складено за¹⁸

Для слідування вищенаведеним пріоритетам було сформовано пакет з п'яти цілей у таких сферах, як зайнятість, інновації, зміна клімату та енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження, для досягнення яких кожній країні ЄС в якості пріоритетних окремо висунуті наступні сім напрямів діяльності¹⁹:

1. «Інноваційний союз» – об'єднання зусиль для створення і впровадження інновацій, що дозволить використовувати інноваційні ідеї у виробництві товарів і

¹⁶ Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет / І.М. Бобух, С.М. Щегель // Вісник Національної академії наук України. – 2018. – № 7. – С. 55-70.

¹⁷ Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, EC, 2010. 34 p. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. Економічний вісник Донбасу, 2018. № 1(51). С.187-197. с. 189-190.

послуг, сприятиме створенню нових робочих місць і зростанню економіки.

2. «Рух молоді» – підвищення якості освіти, залучення молоді на ринок праці.

3. «Розвиток цифрових технологій в Європі» – прискорення повсюдного використання високошвидкісного Інтернету і надання можливостей участі фізичних і юридичних осіб в загальному цифровому просторі.

4. «Доцільне використання ресурсів в Європі» – розумне використання джерел енергії, перехід на економіку з низьким споживанням вуглеводневої сировини, збільшення використання джерел відновлюваної енергії, зниження залежності зростання економіки від кількості споживаних ресурсів.

5. «Індустріальна політика, спрямована на глобалізацію» – поліпшення умов для підприємництва, в першу чергу для малого і середнього бізнесу. Розвиток потужної і стійкої промислової бази для повсюдної глобалізації.

6. «План з розвитку нових здібностей і збільшення кількості робочих місць» – модернізація ринків праці, підвищення мобільності трудових ресурсів, надання можливостей для отримання нових знань і навичок, щоб збільшити можливості для працевлаштування.

7. «Європейська політика проти бідності» – підвищення зайнятості і зниження рівня бідності за рахунок економічного розвитку на всій території Європейського Союзу.

Отже, на основі аналізу сучасної економічної літератури, оглядів, доповідей, підготовлених міжнародними експертами можна визначити ключові завдання інклюзивного зростання, які передбачають:

- ширші цілі (не тільки збільшення доходу або ВВП);
- всебічний розвиток людського капіталу (високий рівень зайнятості, інвестування в освіту);
- покращення якості життя громадян, скорочення нерівності і бідності, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства – розвиток соціальної залученості;
- важливість активної участі громадян в економічному житті, а не тільки в розподілі доходу;
- отримання вигоди широкими верствами населення, особливо дітьми, жінками, людьми похилого віку;
- дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища, перехід економіки на «зелені принципи» через збільшення частки відновлених джерел енергії.
- переваги економічного зростання мають поширюватися на усі регіони країни, посилюючи територіальну єдність;
- усунення регіональних диспропорцій.

Важливою є залученість в процес інклюзивного розвитку різних секторів економіки (не тільки високотехнологічних) при акценті на інфраструктуру, як необхідну умову інклюзивності і сталості зростання.

Для дослідження впливу інклюзивності на соціально-економічний розвиток низкою міжнародних організацій розроблені методичні рекомендації щодо розрахунку Індексу інклюзивного розвитку на основі обчислення груп показників, що мають вплив

на результуючу інклюзивного зростання, зокрема:

а) групи показників, представлені на Всесвітньому економічному форумі²⁰:

1) росту і розвитку – ВВП на душу населення (дол. США), зайнятість (%), продуктивність праці (дол. США), очікувана тривалість здорового життя (роки);

2) власне інклюзивності – медіанний дохід домогосподарств (дол. США за день), коефіцієнт Джині (розшарування суспільства за доходами, від 0 до 100), рівень бідності (%), коефіцієнт Джині (розшарування суспільства за рівнем добробуту, від 0 до 100);

3) наслідування поколінь та сталість розвитку – скориговані чисті заощадження (% від валового національного доходу), інтенсивність парникового забруднення на одиницю ВВП (кг/дол. США), державний борг (% від ВВП), коефіцієнт демографічного навантаження (%).

б) методика за версією ООН передбачає розрахунок²¹:

1) показники, пов'язані з доходом – частка населення, яке споживає нижче 2 дол. в день (за ПКС в дол. США); відношення доходу і споживання найбільш багатих 20% населення до 20% найбільш бідних;

2) показники, не пов'язані з доходом – середня кількість років навчання (для молодого і дорослого населення); рівень дитячої смертності;

3) показники зростання і розширення економічних можливостей – темпи зростання ВВП на душу населення за ПКС (у постійних цінах); показник зайнятості; еластичність загальної чисельності зайнятих до ВВП (еластичність зайнятості);

4) показники інфраструктури – споживання електроенергії на душу населення; частка асфальтованих доріг в загальній протяжності дорожньої мережі;

5) соціальна рівність для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей, послугам освіти і охорони здоров'я – кількість лікарів, медсестер і акушерського персоналу на 10 000 осіб; частка державних витрат на освіту і охорону здоров'я від загальних витрат; співвідношення учнів і вчителів у початковій школі;

6) доступ до послуг соціальної інфраструктури – частка населення з доступом до електропостачання в загальній чисельності; частка населення, що користується якісними засобами санітарії;

7) гендерна рівність і можливості – гендерна сегрегація у початковій, середній і вищій освіті;

8) система соціальних гарантій – частка витрат на соціальне забезпечення від державних витрат на охорону здоров'я і соціальне забезпечення;

9) ефективне державне правління і громадські інститути – якість державного управління; рівень корупційності;

в) МВФ при оцінці індексу інклюзивності пропонує розраховувати²²:

1) макроекономічні показники – ВВП на душу населення, частка заборгованості у ВВП, обсяг інвестицій, рівень інфляції, державні витрати, волатильність ВВП; 2) структурні показники – відкритість економіці, рівень освіти, фінансова відкритість, обсяг прямих іноземних інвестицій, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, якість інфраструктури, експорт послуг і товарів;

²⁰ World Economic Forum. The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

²¹ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. Економічний вісник Донбасу, 2018. № 1(51). С.187-197.

²² Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>.

а) ОЕСР обчислює індекс інклюзивності за показниками ²³ : 1) які характеризують добробут населення (в грошовому і негрошовому вимірі); 2) оцінки впливу на розподіл – пов'язані з методом порівняння багатовимірних оцінок добробуту населення; 3) оцінки стратегічної доцільності – передбачають аналіз доходів домогосподарств і стану охорони здоров'я.

Якщо дослідити як інклюзивність впливає на соціально-економічний розвиток в глобальному масштабі, то проведений компаративний аналіз (рис. 2) вказав на тісну залежність конкурентоспроможності країн від інклюзивності розвитку ($R=0,84$).

Зважаючи на пріоритети соціально-економічного розвитку України на порядку денному стоїть завдання прийняти «Стратегію «Україна - 2030» на засадах інклюзивного зростання. Адже Україна підписала ряд міжнародних угод і договорів, які зобов'язують управлінські структури держави здійснювати розвиток на принципах збалансованості, а в 2015 р. було затверджено стратегію «Україна – 2020» року з метою досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі; ухвалено на Саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року.

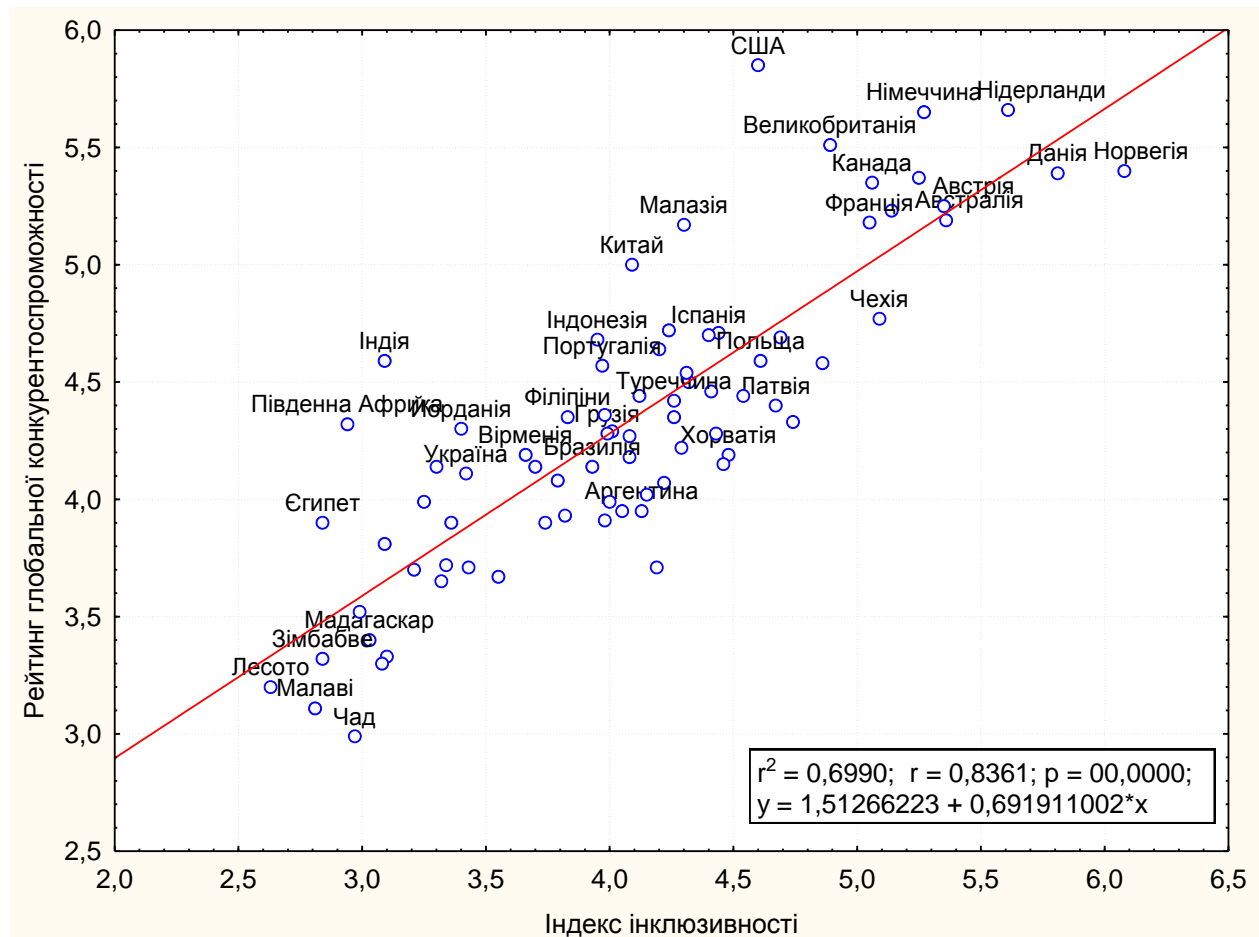

Рис. 2. Залежність між індексом глобальної конкурентоспроможності країн та індексом інклюзивності розвитку, 2018 р.*

*Джерело: складено авторами на основі даних²⁴

²³ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи . Економічний вісник Донбасу, 2018. № 1(51). С.187-197.

²⁴ The Inclusive Development Index 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf; The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (дата звернення: 23.11.2018).

Стратегічно важливо реалізовувати першочергову державну політику підтримки найбільш інноваційних і креативних секторів економіки міст та регіонів в контексті формування надійної бази для прориву і підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі, що обумовлено практичним вичерпанням потенціалу традиційних чинників економічного зростання, а також новітніми трендами економічного розвитку (мережизація, інтелектуалізація та діджиталізація суспільно-економічних процесів). Сьогодні креативна індустрія та сфера інформаційних технологій, як показують дослідження, є одні з найбільш прогресивних у вирішенні цілей інклюзивного розвитку. Саме вони здатні розвивати потенціал інклюзивних ринків, заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал, мобілізувати таланти і навички значного числа людей. Тобто виконують вагомую соціальну роль в контексті цілей інклюзивного розвитку (а саме продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів розвитку громад...).

Отже, інклюзивне зростання покликане забезпечувати справедливі можливості для економічних учасників під час економічного зростання та рівноправ'я секторів економіки та верств населення, а також зосереджує увагу на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту, продовольчої безпеки тощо. В сучасних умовах розвитку України впровадження концепції інклюзивного розвитку має важливе значення, оскільки вона: може стати поштовхом для економічного підйому без застосування жорстких заходів; враховує диверсифікованість економіки; акцентується на проблемах соціальної несправедливості та екології; сприяє зростанню зайнятості.

2. Особливості та проблеми розвитку міст в контексті досягнення пріоритетів інклюзивного розвитку

Великі і середні міста як центри локального, регіонального та міжрегіонального рівнів, виступають «полюсами росту» через вищу концентрацію економічного, інноваційного, наукового, інфраструктурного, культурного й інформаційного потенціалу розвитку. Сьогодні особливо великі міста генерують не лише тенденції суспільного розвитку, але і нові ідеї, де знаходять впровадження нові концепції сталого розвитку («розумні міста», «креативні міста», «зелені міста», «міста, що навчаються» тощо), у них апробуються новітні елементи локального урядування (е-урядування, партисипативне урядування тощо). Тому від вектора та рівня розвитку міст, зокрема, перспективних та креативних видів економічної діяльності, що базується на самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах їх розвитку, залежить конкурентоспроможність регіонів і країни загалом.

Досягнення нової якості економічного зростання міст, а саме в контексті переваг інклюзивного розвитку, визначає соціальні ефекти, рівень та якість життя населення, позитивну еластичність розвитку суспільних процесів в містах та регіонах.

Інклюзивне зростання як результат – це справедливий розподіл доходів - дозволяє відчути його результати кожному члену суспільства, охоплюючи усі сфери його життя; супроводжується покращенням якості життя громадян і

зменшенням бідності. Інклюзивне зростання як процес – забезпечення повсюдної можливості участі населення в процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і в створенні самого зростання. Вимагає, щоб люди були активно включені в процеси політичних, соціальних і економічних змін. Тобто важливими є посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій.

Людський капітал, його примноження і ефективне використання є основним чинником інклюзивного розвитку як міст, так і регіонів і країни загалом. Сьогодні в Україні на фоні значної депопуляції населення, існує пряма залежність між інтенсивністю урбанізаційних процесів та показниками природного і міграційного приросту (скорочення) населення за 2005-2016 рр. Коефіцієнти інтенсивності урбанізації показують, що високі темпи приросту міського населення властиві областям Західної України (лідери Чернівецька, Волинська і Івано-Франківська), Київській та Одеській областям – пояснюються як демографічним резервом населення на сільській території, так і постійним міграційним припливом населення. Зростання інтенсивності урбанізаційних процесів у даних регіонах можна пояснити більш пізньою історичною стадією урбанізації Західної України, у порівнянні зі старопромисловими та високоурбанізованими областями Сходу та Центру. Затухання процесів урбанізації зумовлені переходом до наступної стадії урбанізації (за Дж. Джіббсом) та вимушеним переселенням населення із зон військового конфлікту (рис.3)²⁵.

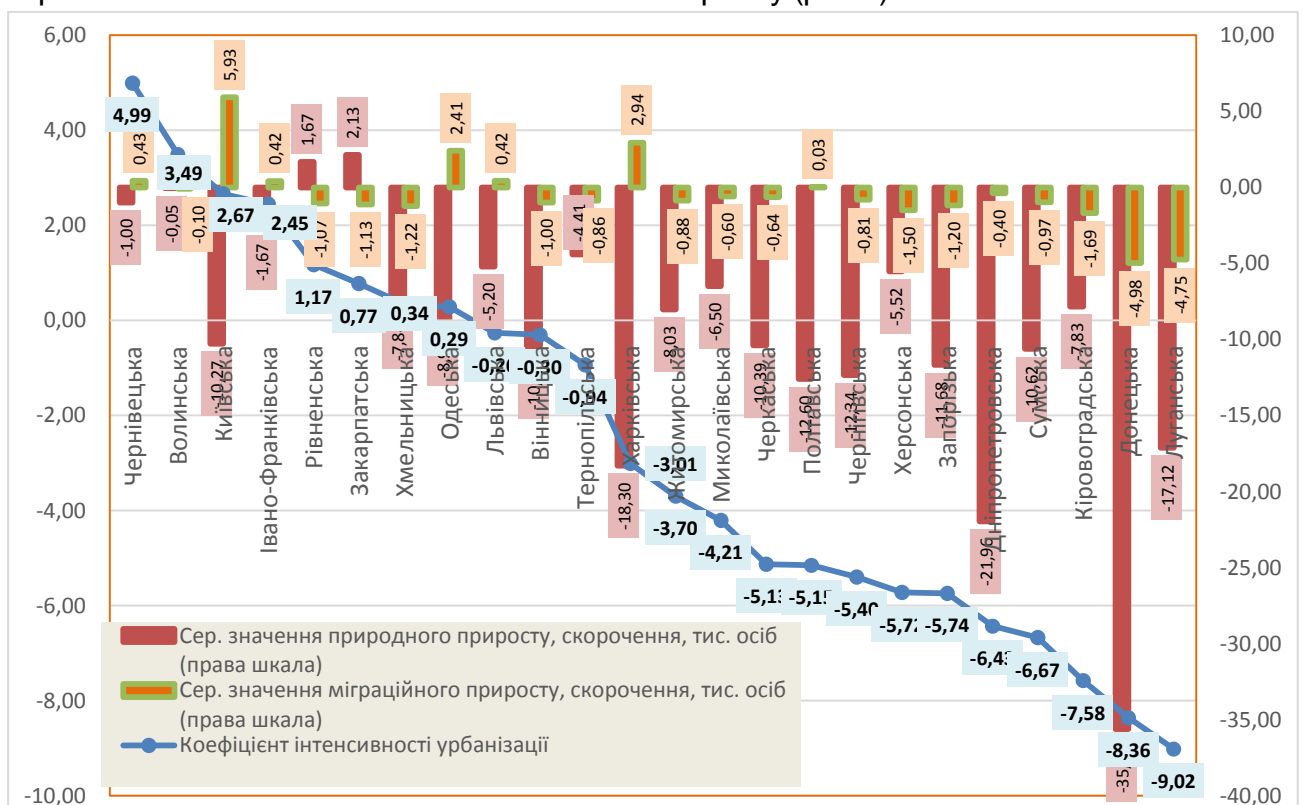

Рис. 3. Розподіл регіонів України за коефіцієнтом інтенсивності урбанізації та показниками природного і міграційного приросту (скорочення) населення за 2005-2016рр.*

*Джерело: розраховано за даними²⁶

²⁵ Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні: Виклики та пріоритети України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2018. – 157 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

²⁶ Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Разом з тим, інтенсивність урбанізації за 2010-2016 рр. в обласних центрах є вищою, ніж в регіоні загалом, тобто відбувається стиснення економічного простору на користь великих міст (рис. 4). Так, зокрема, в 2016 р. середня питома вага обласних центрів у загальній кількості населення своїх областей складала майже 30%, із найвищим значенням показника в м. Києві (62,8%, +1,3 в.п. за період 2010-2016 рр.) та найнижчим в м. Ужгороді (9,1%, -2,9 в.п. за аналізований період) (Додаток 1). Також, протягом 2010-2016 рр. спостерігалось незначне зростання середнього значення питомої ваги обласних центрів на 1,8 в.п., найбільше серед інших (більш ніж на 5 в.п.) в аналізованому періоді зросла питома вага м. Івано-Франківська та м. Хмельницького (+5,6 в.п. та 5,5 в.п. відповідно), з іншого боку, найвищі темпи зниження питомої ваги обласних центрів спостерігалися в м. Ужгороді та м. Рівному (-2,9 в.п. та -1,8 в.п. відповідно).

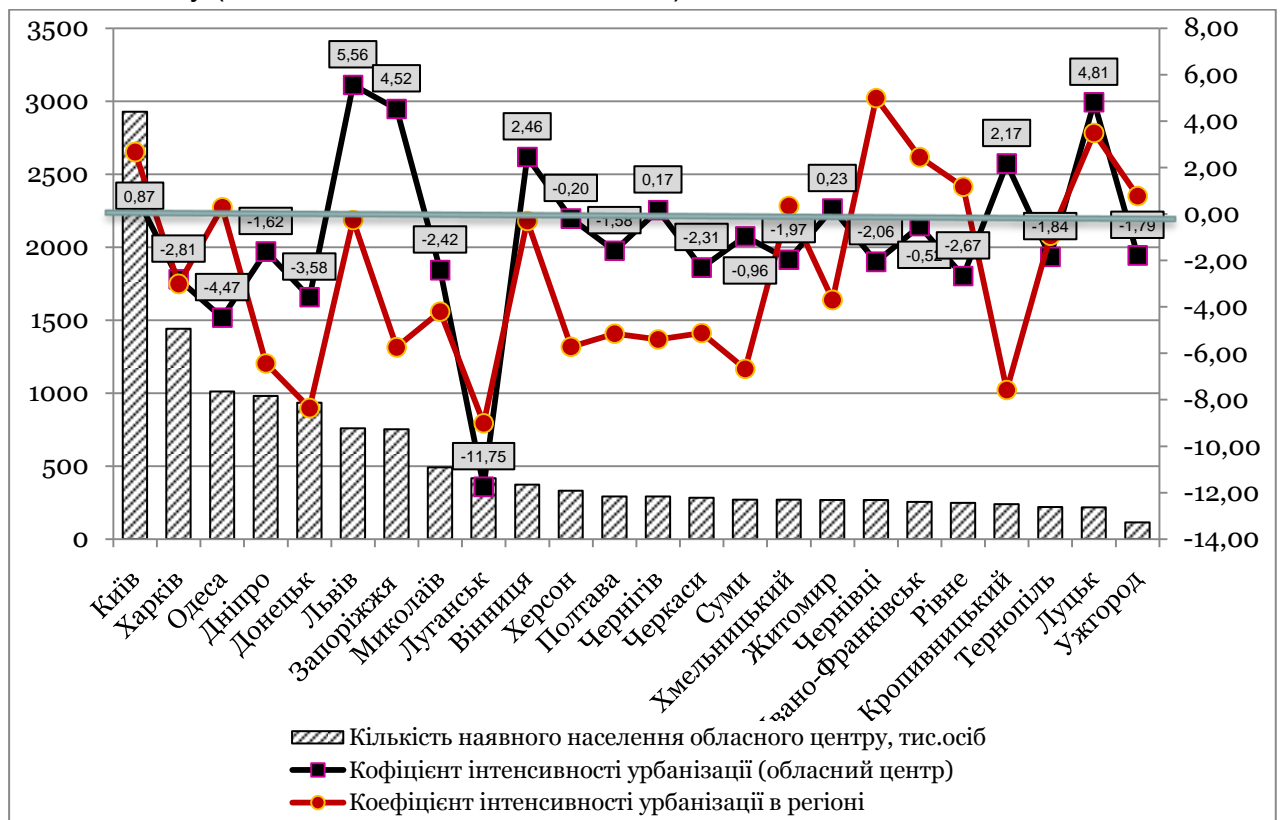

Рис. 4. Інтенсивність урбанізації в обласних центрах України в 2010-2016 рр.*

*Джерело: складено авторами на основі даних²⁷

Зростання чисельності населення та питомої ваги м. Києва, м. Івано-Франківська, м. Луцька та м. Чернівців супроводжується одночасним зростанням чисельності населення їхніх регіонів, хоч із нижчими темпами, тобто досить активний процес концентрації населення в цих містах відбувається не лише за рахунок маятникової трудової міграції, а й природного приросту населення, який характерний і для регіону загалом. Натомість, зростання чисельності населення та питомої ваги інших обласних центрів (мм. Вінниця, Одеса, Тернопіль та Хмельницький)

²⁷ Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2018).

супроводжується зниженням чисельності населення їхніх регіонів. Тобто виникає зворотній ефект, коли полюси зростання не забезпечують розвиток навколишньої території, а «висмоктують» її ресурси (насамперед людські)²⁸. В даному випадку концентрація населення у обласному центрі ускладнює процеси інклюзивного розвитку, призводить до посилення просторових диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів.

Значні показники скорочення природного та механічного руху населення були притаманні половині з аналізованих обласних центрів. Причому міста Сходу України активніше втрачають своє населення, що зумовлено депопуляцією населення, постарінням, військовими діями, руйнуванням місцевої економіки та переходом до чергового етапу урбанізації, який характеризується скороченням народжуваності міського та сільського населення, а відтак затуханням урбанізації всього регіону. Міста центру України, за винятком Києва, також втрачають своє населення. Окреслені тенденції скорочення міського населення потребують впровадження заходів для утримання та збереження людського капіталу шляхом формування нових робочих місць та модернізації соціальної інфраструктури, впровадження заходів щодо стимулювання народжуваності шляхом кращого медичного, соціального та освітнього забезпечення тощо.

Міста Заходу України активніше нарощують кількість населення, як наслідок – активізація житлового будівництва, вищі інвестиційні надходження тощо. Зазначене доводить про необхідність впровадження диференційованого підходу до міського розвитку, про актуалізацію стратегічних цілей та узгодженість цілей стратегічного розвитку міст-обласного значення із регіональними пріоритетами.

Людський капітал є ключовим чинником інклюзивності розвитку. А саме вища концентрація населення в місті визначає його вищий експортний потенціал, а також існує пряма залежність між розміром міста за чисельністю населення та його інвестиційною привабливістю для іноземних інвесторів (обсяг ПІІ на душу населення), а також купівельною спроможністю мешканців цих міст (роздрібний товарооборот на душу населення) (рис.5).

Динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності обласних центрів (обсягів експорту товарів і послуг, прямих іноземних інвестицій), які є індикаторами економічного розвитку та конкурентоздатності економічних систем, чітко виділяє міста на тлі їхніх регіонів. Середня питома вага обласних центрів в загальному обсязі експорту товарів їхніх областей в 2016 р. становила 46,2%, а в загальному обсязі експорту послуг – 67,5%.

Концентрація прямих іноземних інвестицій (ПІІ), одного з найефективніших зовнішніх джерел фінансування розвитку різноманітних сфер економіки країни, як і більшої частини експортного потенціалу регіонів України відбувається здебільшого в їхніх обласних центрах, найбільшою мірою в столиці – м. Києві (близько 60-ти % загального обсягу ПІІ, які вкладені в українську економіку за результатами 2016 р.). Для прикладу, в середньому обсяг ПІІ на 1 особу в обласних центрах у 2016 р.

²⁸ Melnyk M.I., Yaremchuk R.Ye., Shchegliuk S.D. The Role of City Centers in Intensifying the Endogenous Developments of Regions // Регіональна економіка – 2018. №2.

3D surface plot showing the relationship between the number of people in the population (x-axis), the number of people in the population (y-axis), and the number of people in the population (z-axis). The surface is colored with a gradient from green to red. Data points for various cities are plotted on the surface, including Kyiv, Odessa, Lviv, Dnipro, Kharkiv, Uzhhorod, Ivano-Frankivsk, Lutsk, Ternopil, Zaporizhzhia, and others.

Частка обласного центру за обсягом ПІІ у регіоні впродовж 2010-2016 рр. підвищилась в столиці, Запоріжжі, Івано-Франківську, Рівному, Дніпрі, Вінниці, Кропивницькому, Тернополі, Житомирі, Хмельницькому, Ужгороді (рис. 6). Нижня крива вказує на зміну частки міста за ПІІ – характерні точки екстремуму (максимум –

м. Івано-Франківськ, а мінімум – м. Черкаси (скорочення на 46,5 в.п.), загалом для половини міст властиве зростання їхньої частки за даним показником, а для другої половини – скорочення).

Безумовними лідерами із залучення ПІІ за аналізований період є мм. Київ, Запоріжжя, Харків, Миколаїв, Львів, Суми, Вінниця, Одеса та Черкаси, на них припадає понад половини із залученого в область ПІІ. Містами-аутсайдерами на фоні інших обласних центрів із залучення ПІІ у відношенні до регіонального обсягу ПІІ є мм. Кропивницький, Тернопіль, Ужгород, Чернігів, Полтава, де частка міста коливається у межах 10-25 %.

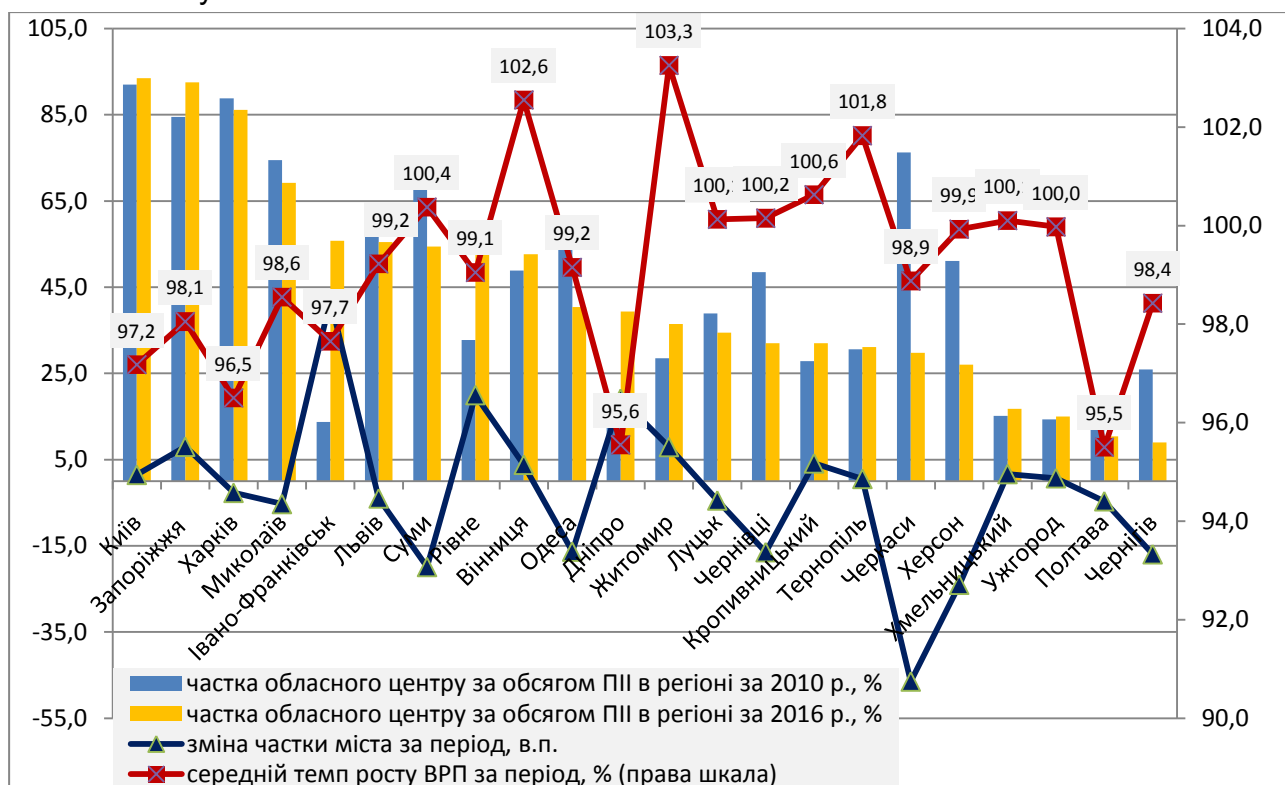

Рис. 6. Залежність зміни питомої ваги обласних центрів за обсягом ПІІ в регіоні та темпів зростання ВРП за 2010-2016 рр.*

*Розраховано за даними²⁹

Середній темп росту ВРП за період 2010-2016 рр. (верхній графік) демонструє певну асинхронність з конфігурацією нижнього графіка (зміна частки міста за ПІІ), що дозволяє виявити неоднозначний вплив міст-обласного значення на регіональний економічний розвиток. Виявлені синхронізми (характер динаміки обох графіків є приблизно однаковим, зростання-зростання, або падіння-падіння) притаманні містам: Київ, Запоріжжя, Харків, Вінниця, Одеса, Луцьк, Кропивницький, Хмельницький, Черкаси, Херсон, Полтава.

Асинхронним характером відзначаються міста-обласні центри, які при високій динаміці зміни частки ПІІ не дають позитивних екстерналій на регіональний розвиток, ми їх виділили у першу групу міст (лідери на фоні скорочення регіонального розвитку): м. Івано-Франківськ (при 40% зростанні частки міста за ПІІ темпи росту ВРП скоротилися на 2,3 %), м. Рівне (при 20% зростанні частки міста за ПІІ темпи

²⁹ Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

росту ВРП скоротилися на 0,9%); м. Дніпро (при 19% зростанні частки міста за ПІІ темпи ВРП скоротилися на 4,4%).

Відсутність позитивних зовнішніх ефектів впливу міста на регіональний розвиток засвідчує про екстенсивне зростання обласного центру за рахунок регіону, або про неефективність ПІІ в контексті загальнорегіонального виробництва товарів та послуг, а також їх споживання. Проте ПІІ можуть дати свій ефект з певним часовим лагом і можуть проявитися у зростанні ВРП наступних років, адже саме ПІІ впливають на піднесення економіки, насичення внутрішнього ринку регіону конкурентоспроможними товарами та послугами, особливо при дефіциті внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Окрему групу складають міста для яких характерними є скорочення їх частки в регіоні за обсягом ПІІ, що не вплинуло негативно на зростання ВРП регіонів (мм. Суми, Вінниця, Луцьк, Чернівці). Така ситуація пояснюється існуванням в регіоні інших точок зростання, окрім обласного центра, а також залежністю економічного розвитку даних регіонів від внутрішніх чинників і резервів зростання.

Роль міст-центрів економічної активності у забезпеченні інклюзивного розвитку визначається досягненням нової якості економічного зростання, соціальних ефектів, що супроводжуються підвищенням рівня та якості життя населення міст, регіонів та країни загалом. У зв'язку з цим важливим є оцінювання еластичності динаміки трансформаційних процесів в містах в контексті секторальних, технологічних, відтворювальних, соціальних, просторових пропорцій, інноваційних пріоритетів економічного розвитку, а також аналіз еластичності динаміки соціально-економічного розвитку міст і регіонів загалом.

Інклюзивність проявляється в тому, наскільки ефективно розвиваються міста відносно регіонів, чи вони лише концентрують ресурси, і нічого умовно кажучи не віддають на периферію, чи навпаки є позитивні естерналиї за рахунок передачі великими центрами ділової активності імпульсів розвитку, що виникають з їх вищого комунікаційного, організаційного та інформаційного потенціалу, на прилеглі території.

У даному випадку, з метою більш якісного аналізу ефективності впливу основних індикаторів соціально-економічного розвитку обласних центрів України на розвиток їхніх регіонів, варто провести розрахунок та проаналізувати показники еластичності їх темпів росту (за такими критеріями: обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу; прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб; середньомісячна номінальна заробітна плата; середньооблікова кількість штатних працівників в розрахунку на 10 тис. осіб; обсяг експорту товарів на 1 особу; обсяг експорту послуг на 1 особу; обсяг роздрібного товарообороту підприємств на 1 особу; кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб) (1)³⁰:

$$E_i^{PII} = \frac{\Delta PII_i^O}{\Delta PII_i^{OC}}; \quad E_i^{PJ} = \frac{\Delta PJ_i^O}{\Delta PJ_i^{OC}}; \quad E_i^{C3P} = \frac{\Delta C3P_i^O}{\Delta C3P_i^{OC}}; \quad E_i^{C4P} = \frac{\Delta C4P_i^O}{\Delta C4P_i^{OC}};$$

³⁰ Melnyk M.I., Yaremchuk R.Ye., Shchegliuk S.D. The Role of City Centers in Intensifying the Endogenous Developments of Regions // Регіональна економіка – 2018. №2. С. 32.

$$E_i^{ET} = \frac{\Delta ET_i^O}{\Delta ET_i^{OC}}; \quad E_i^{EP} = \frac{\Delta EP_i^O}{\Delta EP_i^{OC}}; \quad E_i^{PT} = \frac{\Delta PT_i^O}{\Delta PT_i^{OC}}; \quad E_i^{KC} = \frac{\Delta KC_i^O}{\Delta KC_i^{OC}}, \text{ де}^{31}: (1)$$

Показники еластичності темпів зміни основних показників соціально-економічного розвитку в регіонах відносно темпів зміни аналогічного показника обласних центрів за 2010-2016 рр. наведені в табл. 1.

Розраховані нами коефіцієнти еластичності характеризують щільність зв'язку між набором параметрів обласних центрів із аналогічним набором їхніх регіонів. Отже, всі значення показників еластичності < 1 свідчать про низьку чутливість зміни темпу росту основних показників соціально-економічного розвитку регіону до зміни темпу їх росту в обласних центрах, як наслідок – підвищення рівня концентрації ресурсів і потенціалу в обласних центрах, з одночасним прискоренням процесу деградації в регіональній соціально-економічній системі, тобто існує загроза поглиблення територіальних соціально-економічних диспропорцій внаслідок просторової експансії великих міст. У випадку, коли ж розмір показника еластичності дорівнює або перевищує 1, це свідчить про стимулюючий вплив розвитку обласних центрів на темпи росту своїх регіонів та ефективний перерозподіл ресурсів з обласного центру в масштабі всього регіону.

Наприклад, показник 3,02 демонструє, що на зміну темпу росту обсягу прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу в м. Чернігові в період 2010-2016 рр. на 1 в.п. Чернігівська область відреагувала темпом росту даного показника в розмірі 3,02 в.п., що може свідчити про значний стимулюючий вплив обласного центру на свій регіон та ефективніший перерозподіл ресурсів від обласного центру на весь регіон.

За результатами 2010-2016 рр., жоден із 22-х проаналізованих обласних центрів не володів високою щільністю зв'язку між повним набором критеріїв розвитку обласних центрів із аналогічним набором цих показників їх регіонів. Серед регіонів з найвищими показниками еластичності варто відзначити Волинську, Сумську і

³¹ E_i^{PII} , E_i^{PK} , E_i^{C3P} , E_i^{C4P} , E_i^{ET} , E_i^{EP} , E_i^{PT} , E_i^{KC} – коефіцієнти еластичності темпів зміни одного із основних показників соціально-економічного розвитку і-го регіону в порівнянні з темпом зміни аналогічного показника у і-му обласному центрі за 2010-2016 рр.; ΔPII_i^{OC} – середньорічний темп зміни обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу і-го обласного центру в аналізований період; ΔPII_i^O – середньорічний темп зміни обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу і-го регіону в аналізований період; ΔPJ_i^{OC} – середньорічний темп зміни обсягу прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; ΔPJ_i^O – середньорічний темп зміни обсягу прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період; $\Delta C3P_i^{OC}$ – середньорічний темп зміни розміру середньомісячної номінальної заробітної плати і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta C3P_i^O$ – середньорічний темп зміни розміру середньомісячної номінальної заробітної плати і-го регіону в аналізований період; $\Delta C4P_i^{OC}$ – середньорічний темп зміни середньооблікової кількості штатних працівників в розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; $\Delta C4P_i^O$ – середньорічний темп зміни середньооблікової кількості штатних працівників в розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період; ΔET_i^{OC} – середньорічний темп зміни обсягу експорту товарів на 1 особу і-го обласного центру в аналізований період; ΔET_i^O – середньорічний темп зміни обсягу експорту товарів на 1 особу і-го регіону в аналізований період; ΔEP_i^{OC} – середньорічний темп зміни обсягу експорту послуг на 1 особу і-го обласного центру в аналізований період; ΔEP_i^O – середньорічний темп зміни обсягу експорту послуг на 1 особу і-го регіону в аналізований період; ΔPT_i^{OC} – середньорічний темп зміни обсягу роздрібного товарообороту підприємств на 1 особу і-го обласного центру в аналізований період; ΔPT_i^O – середньорічний темп зміни обсягу роздрібного товарообороту підприємств на 1 особу і-го регіону в аналізований період; ΔKC_i^{OC} – середньорічний темп зміни кількості студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб і-го обласного центру в аналізований період; ΔKC_i^O – середньорічний темп зміни кількості студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб і-го регіону в аналізований період.

Київську, які продемонстрували високий рівень чутливості зміни темпів росту 7-ох параметрів із 8-ми проаналізованих відносно їх обласних центрів. Тобто розвиток міст супроводжувався збільшенням радіусу їх макрорегіонального та регіонального впливу, іншими словами характерним був процес територіального поширення генерованих обласними центрами позитивних соціально-економічних ефектів.

Таблиця 1

Коефіцієнти еластичності темпів зміни основних показників соціально-економічного розвитку регіонів відносно їх обласних центрів у 2010-2016 рр.

Область/ обласний центр	ПІІ	ПЖ	СЗП	СЧП	ЕТ	ЕП	РТ	КС
Чернігівська/ Чернігів	3,02	0,66	1,07	0,97	0,90	0,48	1,45	1,01
Черкаська/ Черкаси	2,63	0,69	1,05	0,97	1,61	0,19	2,50	1,22
Херсонська/ Херсон	1,86	0,55	0,95	0,96	0,89	1,51	1,97	0,87
Чернівецька/ Чернівці	1,59	0,42	1,00	1,02	1,12	0,26	1,34	1,04
Сумська/ Суми	1,41	0,87	1,04	1,02	1,47	1,97	2,10	1,07
Полтавська/ Полтава	1,39	1,18	0,97	1,02	1,07	0,66	5,42	0,96
Одеська/ Одеса	1,19	1,15	1,00	0,97	1,14	0,54	3,46	0,99
Волинська/ Луцьк	1,16	1,22	1,05	0,94	1,40	9,15	2,53	1,03
Кіровоградська/ Кропивницький	1,11	0,68	1,03	1,03	1,46	0,66	3,33	1,06
Миколаївська/ Миколаїв	1,09	0,75	1,00	0,97	1,34	0,74	4,34	1,02
Харківська/ Харків	1,05	0,78	1,00	1,04	1,25	0,64	2,54	1,01
Львівська/ Львів	1,02	0,52	0,98	0,97	1,17	0,25	2,20	0,95
Київська/ Київ	1,00	1,39	0,90	1,05	1,12	1,08	2,38	1,12
Хмельницька/ Хмельницький	0,95	0,78	1,05	1,07	1,35	0,90	2,73	1,09
Вінницька/ Вінниця	0,95	0,63	1,01	1,00	0,93	0,38	1,31	1,02
Житомирська/ Житомир	0,91	0,37	1,02	0,98	1,21	0,37	2,97	1,05
Закарпатська/ Ужгород	0,91	0,44	0,96	0,90	0,69	0,19	1,52	0,96
Запорізька/ Запоріжжя	0,87	0,59	1,00	0,99	1,05	0,71	3,01	0,99
Тернопільська/ Тернопіль	0,79	0,57	0,97	1,00	0,75	0,20	0,89	1,03
Рівненська/ Рівне	0,68	0,71	1,03	0,99	2,19	2,10	6,93	1,00
Дніпропетровська / Дніпро	0,51	0,72	0,96	0,99	1,11	1,36	3,72	1,02
Івано-Франківська / Івано- Франківськ	0,30	1,37	0,99	1,01	0,47	0,46	6,47	0,96

*Розраховано авторами на основі даних [32] та формул (1)

Наприклад, у м. Києві єдиним параметром із низьким рівнем еластичності став рівень середньомісячної номінальної заробітної плати (0,90), який засвідчив значно вищий середній рівень та динаміку росту розміру заробітної плати в порівнянні з Київською областю у 2010-2016 рр., що суттєво сприяє активізації трудової міграції з усіх без винятку регіонів України та зростанню концентрації трудових ресурсів у столиці. З іншого боку, в Київській області найвищий рівень еластичності серед усіх регіонів за обсягом прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на

³² Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

10 тис. осіб – 1,39, це засвідчує, що зростання темпів розвитку житлового будівництва у м. Києві на 1 в.п. зумовлює відповідне зростання його темпів і в Київській області на 1,39 в.п. Одна з найвищих вартостей 1 кв. метра житлової нерухомості в м. Києві стала потужним стимулом для активізації темпів розвитку житлового будівництва в сусідніх до нього районах Київської області.

Найвищий рівень еластичності у період 2010-2016 рр. спостерігався за темпами зміни обсягів експорту послуг у Волинській області (9,15), що свідчить про позитивний вплив динаміки темпів зміни експорту послуг в Луцьку на темпи зміни даного параметра в регіоні. Зокрема, на підвищення темпів зміни обсягів експорту послуг у обласному центрі на 1 в.п. у 2010-2016 рр., обласний показник експорту послуг відреагував зростанням темпів на 4,76 в.п., що зумовлено, з одного боку, зниженням фактичних обсягів експорту послуг у самому обласному центрі (майже на 60%), з іншого активним зростанням даної сфери в Волинській області (майже у 2 рази) в основному за рахунок ефективної діяльності переробних та складальних підприємств з іноземним капіталом. При цьому еластичність між темпами зростання зайнятості в регіоні і місті (0,94) свідчать, що все ж таки трудові ресурси більш інтенсивно зосереджуються у Луцьку як більш привабливому для активного працевлаштування та життєдіяльності.

Серед інших обласних центрів, які зумовлюють високий рівень еластичності розвитку їх регіонів за більшістю параметрів варто відзначити м. Рівне (найвищі значення за 2-ма критеріями – коефіцієнти еластичності темпів зміни обсягу експорту товарів на 1 особу (2,19) та роздрібного товарообороту на 1 особу (6,93)), мм. Івано-Франківськ, Полтава, Черкаси (найвище значення коефіцієнта еластичності темпів зміни кількості студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. осіб (1,22)), мм. Миколаїв, Дніпро та Одеса. Для даних обласних центрів більш характерним є стимулюючий вплив на свої регіони (за рахунок порівняно вищих темпів зміни параметрів регіону відносно міста), що в основному сприяє раціональному перерозподілу ресурсів та внутрірегіональній взаємодії.

Для десяти обласних центрів (мм. Хмельницький, Харків, Херсон, Чернігів, Запоріжжя, Житомир, Кропивницький, Львів, Вінниця та Чернівці) низькі показники еластичності за більшістю параметрів свідчать про те, що інтенсифікація концентрації в них людських, фінансово-економічних та освітніх ресурсів не супроводжується відповідними соціально-економічними ефектами для відповідних регіонів, що загрожує територіальним дисбалансам просторового розвитку.

Отже, до актуальних проблем розвитку міст як центрів економічної активності у забезпеченні сталого інклюзивного розвитку регіонів належать демографічні (пов'язані з концентрацією населення в обласних центрах та міграційними процесами), соціальні (посилення соціальної стратифікації у містах та приміських територіях), економічні (дисбаланси на міському ринку праці, неформальна зайнятість та брак фінансів для забезпечення базових потреб населення, брак доступного житла, деградація й виснаження інфраструктури новими житловими кварталами, підключенням до інженерних інфраструктур), транспортні, екологічні, земельні проблеми, містобудівні (просторове планування та оновлення містобудівної документації) тощо.

Проте, якщо говорити про інклюзивний розвиток, то варто оцінити «Як корелює економічний розвиток з комфортністю та якістю життя для мешканців міст?», «Як співвідносяться процеси розвитку міст і ставлення (чи інтереси) мешканців до міської політики?».

Низькою є залежність між показниками економічного розвитку та оцінками мешканців щодо комфортності проживання³³, якості обслуговування та послуг в місті, інфраструктурних можливостей розвитку міст (табл. 2).

Таблиця.2

Кореляційна залежність між показниками соціально-економічного розвитку та якості (комфортності) життя для мешканців міст України*

Показники соціально-економічного розвитку	Показники якості і комфортності життя	Комфортність проживання для жителів міст, значення індексу	Зведений Індекс оцінки можливостей міста	Зведений Індекс оцінки якості обслуговування та послуг у місті
коефіцієнти кореляції				
Місцева корупція, як одна з основних перешкод започаткування бізнесу, %		-0,27469	-0,28170	-0,39793
Рівень середньої зарплати, грн		-0,27063	-0,10638	-0,09125
Вартість умовного споживчого кошика, грн		-0,27261	-0,51718	-0,35424
Співвідношення резюме/вакансії		-0,07011	-0,12287	0,03421
Інвестиційна привабливість міста, значення індексу		0,22819	0,13136	0,28604
Кількість наявного населення, тис.осіб 2016		-0,13964	-0,05822	0,04796
Темпи приросту чисельності населення за 2010-2016 рр.		0,09700	0,46301	0,22350
Коефіцієнт природного приросту (скорочення) населення на 1000 наявного населення (2016)		0,30487	0,65745	0,42347
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення на 1000 наявного населення (2016)		-0,05595	0,13428	0,01733
Середньооблікова кількість штатних працівників в розрахунку на 10 тис. населення, тис. осіб (2016)		-0,10577	0,16244	-0,02429
Темпи приросту зайнятості за 2010-2016 рр.		0,25702	0,22435	0,06252
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн. (2016)		-0,26000	-0,13270	-0,09887

³³ В процесі аналізу використано результати рейтингування міст України за рівнем комфортності (за версією журналу «Фокус», URL: <https://focus.ua/ratings/400549/>), в межах якого міста були оцінені за такими показниками: «Зарплата і ціни», «Освіта і робота», «Діяльність мерії», «Транспорт та інфраструктура», «Екологія», «Безпека», «Можливості для бізнесу».

Темпи приросту ЗП за 2010-2016 рр.	0,03584	-0,11426	-0,06440
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тисяч населення, м2 (2016)	0,07752	0,43053	0,32907
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,18487	0,44893	0,27463
Експорт товарів в розрахунку на 10 тис. населення, млн. дол. США (2016)	-0,20496	-0,03027	0,00884
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,32895	0,45334	0,36017
Імпорт товарів в розрахунку на 10 тис. населення, млн. дол. США (2016)	-0,07749	0,21707	0,11643
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,35608	0,41215	0,31374
Експорт послуг в розрахунку на 10 тис. населення, млн. дол. США (2016)	-0,29019	-0,13836	-0,09962
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,08729	0,09917	0,04502
Імпорт послуг в розрахунку на 10 тис. населення, млн. дол. США (2016)	-0,25825	-0,04061	-0,05349
темпи приросту за 2010-2016 рр.	-0,10249	-0,13195	-0,18528
Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу, дол. США (2016)	-0,16499	0,08643	0,00312
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,10453	0,44734	0,10243
Роздрібний товарооборот підприємств в розрахунку на 10 тис. населення, млн. грн. (2016)	-0,19975	0,14170	-0,15374
темпи приросту за 2010-2016 рр.	0,33826	-0,04923	0,01166

*Джерело: розраховано авторами на основі даних³⁴

Виходячи з аналізу коефіцієнтів кореляції (особливо щодо абсолютних показників, менше щодо темпів зміни) розвиток міст швидше відбувається за моделлю неоліберальною, ніж інклюзивною. Має місце конфліктогенність міського простору, економічний розвиток не супроводжується необхідним відчуттям комфортності та якості проживання. Причинами є як неефективний перерозподіл ресурсів, так і непоінформованість громадян (а тому і відповідне сприйняття) щодо суспільно-економічних процесів в місті, здебільшого через не включеність до них (брак інклюзії).

Разом з тим, комфортність проживання та якість обслуговування та послуг у місті не залежить від розміру міста, проте тісно корелює з рівнем безпеки життя, захисту прав власності, терористичної загрози, можливістю вільно висловлювати власні думки, схваленням мешканцями діяльності міської ради, загальною оцінкою можливостей (розвиток інфраструктури) міст на думку їх мешканців (рис. 7).

³⁴ Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: <https://focus.ua/ratings/400549/>; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html; Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2018).

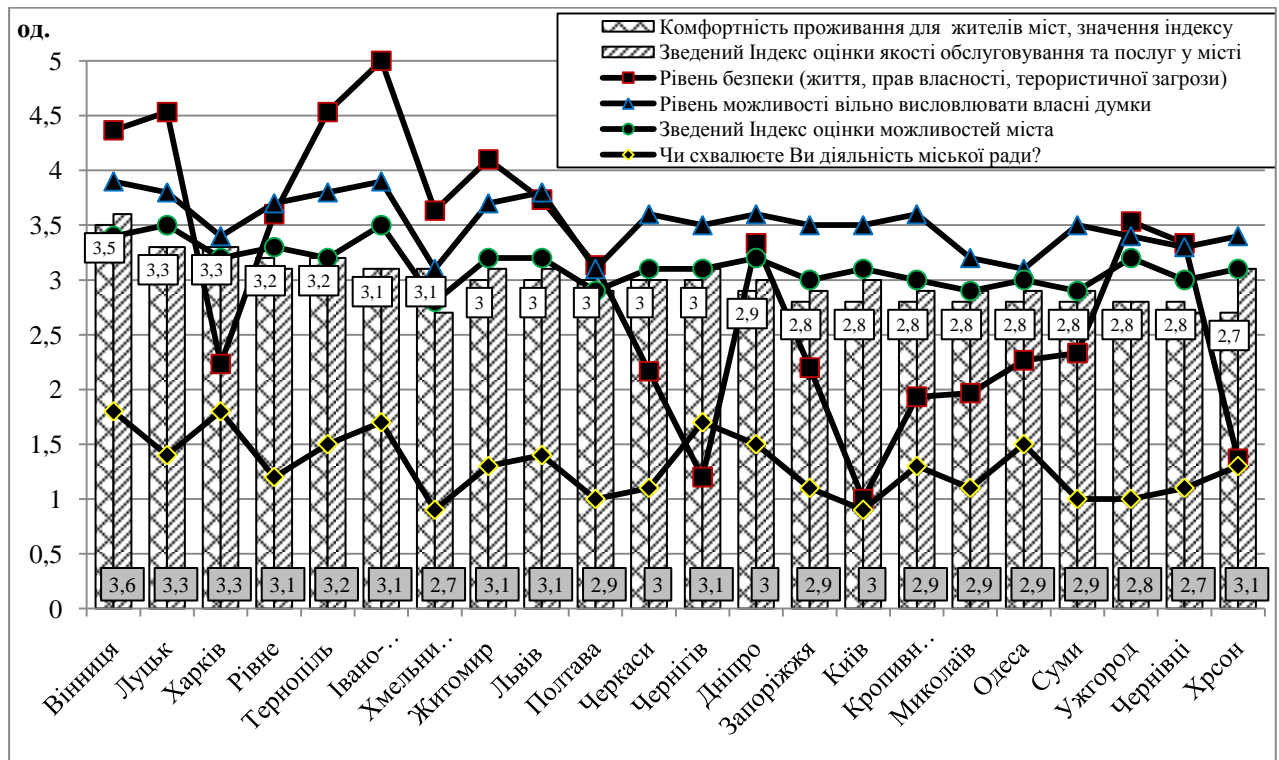

Рис. 7. Залежність між показниками інституційного (в т. ч. інфраструктурного) розвитку міст та оцінками їх мешканців щодо якості та комфортності проживання, 2016 р.*

*Джерело: складено авторами на основі даних³⁵

Інвестиційна привабливість міста тісно корелює з розміром міст, розвитком транспортної інфраструктури (авіа- та з/д сполучень, трас міжн. і націон. значення), експортним потенціалом міст на одну особу (продуктивність), а також з параметрами купівельної спроможності населення (обсягом роздрібного товарообороту на особу, рівнем і темпами зростання заробітної плати) (рис. 8). Проте, аналіз показав, що інвестиційна активність не залежить від оцінок населення рівня місцевої корупції як перешкоди започаткування бізнесу, від оцінки мешканцями якості обслуговування та послуг у місті, від ставлення (схвалення) діяльності міського голови, виконавчого комітету і загалом міської ради³⁶.

Це говорить про те, що мешканці не в повній мірі обізнані і включені в процеси економічного розвитку, інвестори і мешканці по різному оцінюють бізнес-середовище, не достатньо обізнані в діяльності місцевої влади по створенню умов для залучення інвесторів.

Проведене дослідження дозволяє констатувати наступне:

1. Сьогодні інклюзивність – це важлива платформа соціально-економічного розвитку як в глобальному, так і локальному масштабі, а основним чинником інклюзивного розвитку є людський капітал – його примноження і ефективне

³⁵ Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: <https://focus.ua/ratings/400549/>; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertuy_yseukrainskiy_municipalnyy_opros.html; Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2018).

³⁶ Мельник М. І. Лещух І.В. Міста-центри економічної активності у вимірі цілей інклюзивного розвитку. Економіка України. 2019. №3. С. 70-84.

використання. Відтак, нині пріоритетним є перегляд пріоритетів та інструментів реалізації соціальної політики в контексті запобігання втрат людського капіталу на фоні значної депопуляції населення України. Особливо сьогодні треба втримати і зберегти концентрацію креативних людей в різних сферах, які здатні розвивати креативні та інноваційні види діяльності. Концентрація креативних людей можлива через різні хаби, акселератори, бізнес-інкубатори, творчі простори і творчі платформи, громадські простори, освітні і креативні кластери (дозволяють залучати і знаходити креативних людей зовні).

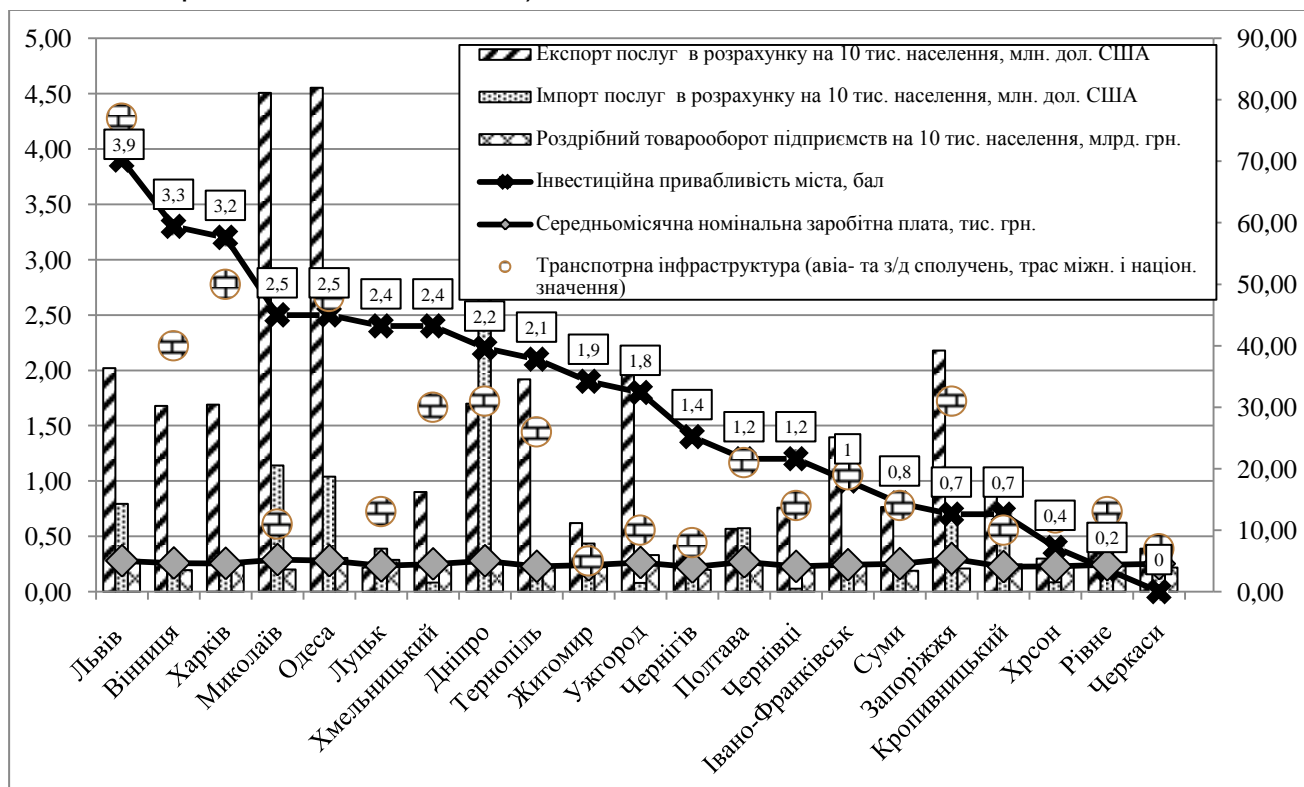

Рис. 8. Залежність між показниками економічного розвитку та інвестиційної привабливості міст України за 2016 рік*

*Джерело: складено авторами на основі даних³⁷

2. Недосконалість вітчизняного організаційно-інституційного забезпечення питань інклюзивного розвитку, що проявляється, серед іншого, у відсутності: національних соціальних стандартів якості життя населення, прозорих механізмів з їх дотримання на всій території держави; відповідної муніципальної та регіональної статистики для оцінки та аналізу розвитку міст тощо. В контексті цього актуальною буде розробка та реалізація на національному рівні «Міського аудиту» на зразок існуючого в країнах ЄС. При цьому, регіональним та місцевим органам влади при розробці (уточненні цілей) стратегічних і програмних документів регіонального розвитку потрібно зважати на еластичність процесів розвитку міст і регіонів з метою уникнення просторових дисбалансів і асиметрій.

³⁷ Рейтинг комфортності українських міст за версією журналу «Фокус». URL: <https://focus.ua/ratings/400549/>; Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html; Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2018).

3. При виробленні обґрунтованої ефективності політики реформ в Україні слід враховувати не лише статистичні, але і соціологічні результати оцінки суспільних настроїв, особливо в умовах децентралізації повноважень, відповідальності, прийняття рішень. Дослідження показали, що низькою є залежність між показниками економічного розвитку та оцінками мешканців щодо комфортності проживання, якості обслуговування та послуг, інфраструктурних можливостей розвитку міст. Має місце конфліктогенність міського простору, економічний розвиток не супроводжується необхідним відчуттям комфортності та якості проживання. Причинами є як неефективний перерозподіл ресурсів, так і непоінформованість громадян (а тому і відповідне сприйняття) щодо суспільно-економічних процесів в місті, здебільшого через не включеність до них (брак інклюзії).

Крім того, з огляду на проведені дослідження, для досягнення цілей інклюзивного розвитку міст і регіонів важливим є використання партисипативного управління та партнерський підхід у виробленні спільного бачення розвитку міст на засадах інклюзивності – залучення широкого кола фахівців, вчених, експертів, адміністрації міст, громадських організацій, мешканців та представників бізнес-середовища (зокрема, через кластери і різні платформи співпраці) при обов'язковому громадському контролі та фінансовому забезпеченні цієї комунікації.

Лише за рахунок ефективнішого використання ресурсів, зменшення рівня забрудненості міського середовища та зниження соціальної стратифікації, надання ширшого доступу до основних послуг населенню можливий перехід до сталого ендogenousного та інклюзивного розвитку міст. Перегляду існуючої політики міського розвитку сприяє новий етап розвитку суспільства, що зумовлює розробку нового бачення, швидких та ефективних механізмів реагування на глобальні виклики та загрози. Адже, сьогодні великі міста є потужними генераторами не лише тенденцій суспільного розвитку, але і нових ідей, концепцій розвитку, а також місцями апробації новітніх елементів локального урядування. Тому, розвиток міст повинен базуватись на їх самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах, здатності оперативно реагувати на швидкоплинні технологічні зміни та забезпечувати комфортне середовище проживання людей в регіонах та країні загалом.

3. Пріоритети зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст

В умовах активних соціально-економічних реформ в Україні, коли відбувається розширення економічної бази для самозабезпечення розвитку територіальних громад, по-новому розуміється роль та місія малого й середнього підприємництва для місцевого розвитку. Це визначається як більшою часткою охоплення ринку товарів та послуг суб'єктами господарювання, мобільністю та гнучкістю діяльності у порівнянні з великим бізнесом, так і формуванням нової культури підприємництва.

В основу концепції формування підприємницької екосистеми урбанізованих територій покладена теорія ендogenousного зростання П. Ромера³⁸, яка пояснює різноманітність у їх розвитку різними ресурсами та якістю акумульованого знання.

³⁸ Romer P. M. The Origins of Endogenous Growth. Journal of Economic Perspectives. 1994. Vol. 8(1). P. 322.

Теорія Ромера дозволяє в застосуванні до підприємницьких екосистем локального рівня виявити потенціал їх розвитку через внутрішню збалансованість і зв'язаність його елементів. Концепція ендогенного розвитку в своїй основі спирається на такі чинники, як територіальне розташування і ефективність використання місцевих ресурсів. Окрім того саме ця концепція поєднує індивідуальні цілі окремих учасників підприємництва, визначає дієві інститути їх взаємодії в межах підприємницької екосистеми для досягнення мети – інклюзивного розвитку міста. Відмінності, які знаходяться в організації підприємницької системи визначають ефективність підприємницької діяльності різних просторових локальних систем. Слід розуміти, що при будь-яких маніпуляціях з різними ресурсами, необхідна оцінка їх впливу на підвищення вигод для місцевої громади.

Базовими пріоритетами стратегії «Європа 2020» є: розумне зростання, сталий розвиток та інклюзивний розвиток. Ці три пріоритетних напрямки взаємно доповнюють один одного і складають основу соціальної ринкової економіки Європи XXI ст.

Згідно положення Хабітат III зайнятість і гідна праця є основними факторами для досягнення інклюзивного та сталого розвитку. Посилена увага до урбанізованих територій з точки зору інвестицій і субсидій необхідно для створення нових і кращих робочих місць та вирішення питання дефіциту гідної праці³⁹.

Міста як економічні драйвери розвитку, центри інновацій та технологій, завжди перебувають у фарватері ідей та генерують нові сенси. Шляхи досягнення інклюзивного та сталого розвитку міст є різними, це і інклюзивна освіта, інклюзивний туризм, а також трансформація бізнес-моделей компаній на інклюзивне підприємництво. Інклюзивна бізнес-модель підприємництва полягає у посиленні соціальної відповідальності бізнесу, формуванні соціального підприємництва та координація дій малого і середнього підприємництва (МСП), великого бізнесу, в тому числі мультинаціональних корпорацій. Урбанізовані території сприяють кластеризації, яка дозволяє МСП отримати вигоду з економії на масштабі, збільшити інвестиції і прискорити створення робочих місць. Як ендогенний чинник зростання міст підприємництво піддається постійним змінам, тому активізація його ресурсів є вагомим ресурсом підвищення економічного зростання. Якщо заходами регіональної економіки, заснованої на екзогенних чинниках для зміцнення економічних показників у проблемних регіонах були зміни просторового розташування господарської діяльності, то сучасна регіональна політика підтримує ендогенний розвиток регіонів та міст. Вона зосереджується на проблемах, що виникають в результаті швидкої реструктуризації та сприяє розвитку інновацій. Замість міжрегіонального перерозподілу та підтримки зовнішніх інвестиційних імпульсів, вона зосереджується на мобілізації внутрішніх ресурсів, покращенні послуг та підтримці малих та середніх підприємств, характеризується сильною децентралізацією на місцевому рівні⁴⁰.

Рівень співпраці між основними стейкхолдерами: бізнесом – владою – громадськими організаціями залежить від традицій ведення підприємництва,

³⁹ Хабітат III. Исследовательский доклад 13 – труд и жизнедеятельность. 2015. 10 с.. URL: http://habitat3.org/wp-content/uploads/13-Habitat-III-Issue-Paper-13_Jobs-and-Livelihoods_rus-AI_fin.pdf, С.2.

⁴⁰ Donauer E., Rajčáková E. Endogénny a exogénny rozvoj na príklade Mikroregiónu pod Marhátom : Regionálny rozvoj a regionálne disparity na Slovensku, c.339-362. URL: http://www.regionálnageografia.sk/publikacie/pub/RDS/13_donauer_rajcakova.pdf, С.341

ментальності населення та численних технологічних, соціальних та законодавчих новацій, що належать до суб'єктивних чинників розвитку підприємницької діяльності. Сильні міські економіки, генеруючи гідні робочі місця для всіх, необхідні для досягнення поставленої Цілі сталого розвитку (SDG) 8 зі сталого та всеохоплюючого економічного зростання, повної і продуктивної зайнятості та гідної роботи для всіх; і Цілі 11 з досягнення інклюзивності, безпеки, стабільності та життєздатності населених пунктів⁴¹.

Слід відмітити зростання в українському бізнес-середовищі розуміння необхідності участі бізнесу в соціальних ініціативах для ефективного розвитку бізнесу, сприяння зростанню добробуту населення, поліпшення іміджу та репутації компанії для залучення й закріплення кваліфікованих працівників. У Міжнародному стандарті SA 8000 «Social Accountability» «соціальна відповідальність бізнесу» пояснюється як здатність організації або підприємства оцінити соціальні наслідки своєї діяльності, в тому числі безпеку та вплив на довкілля⁴². Активізація соціальної відповідальності бізнесу сприяє гармонійному співіснуванню, взаємодії та діалогу між представниками місцевої влади, бізнесу та суспільства для вирішення широкого кола соціальних проблем на всіх ієрархічних рівнях. Соціальна відповідальність компаній передбачає провадження соціально-екологічної політики підприємства на території присутності, яка спрямована на вирішення суспільних завдань, залучення місцевих бізнес-спільнот та місцевих громад на взаємовигідних засадах. Рівні прояву соціальної відповідальності підприємства поділяються на відповідність перед працівниками, споживачами, діловими партнерами, державою, майбутніми поколіннями за охорону довкілля. Попри популярність та розуміння необхідності посилення соціально відповідальної складової, науковці зазначають, що ступінь прояву соціальної відповідальності в українському бізнесі ще дуже низький. Можливими причинами цього є відсутність чіткої нормативно-правової основи ведення бізнесу; відсутність належної практики соціально-відповідального ведення бізнесу; кризовий стан багатьох українських підприємств; недостатній рівень кваліфікації робітників в області соціально-відповідального ведення бізнесу; менталітет українських підприємців, що працюють за принципом «прибуток будь-якою ціною» і «для досягнення мети всі засоби згодні»; переважання тактичних цілей у розвитку підприємства над стратегічними; неефективна взаємодія бізнесу з органами місцевої влади і з населенням територіального утворення в особі різних громадських організацій⁴³.

За результатами соціологічного опитування населення щодо особливостей ведення соціально відповідального бізнесу серед причин низького ступеню прояву соціалізації бізнесу більшість підприємців і представників органів місцевої влади назвали: відсутність стимулів для соціально відповідального ведення бізнесу,

⁴¹ Хабитат III. Исследовательский доклад 13 – труд и жизнедеятельность. 2015. 10 с.. URL: http://habitat3.org/wp-content/uploads/13-Habitat-III-Issue-Paper-13_Jobs-and-Livelihoods_rus-AI_fin.pdf, С.6-7.

⁴² Тарханова Н.О., Норкіна Т.П. Методичні основи проведення соціальних досліджень з метою визначення рівня соціальної відповідальності бізнес-структур та органів місцевої влади. Містобудування, територіальне і стратегічне планування: організаційно-економічні, правові, суспільні та еколого-технологічні аспекти: монографія / Під загальною редакцією д.е.н., професора Богачова С.В. – Макіївка: ТОВ «Цифрова типографія», 2014., С.299-318.

⁴³ Там само, С.303-304.

корупцію і дефіцит фінансових ресурсів, причому, серед представників великого бізнесу на першому місці є відсутність стимулів для соціально відповідального ведення бізнесу, серед дрібних підприємців – корупція і недостатність фінансових ресурсів. Саме недостатність фінансових ресурсів «блокує» ініціативи більшості підприємств, що бажають займатися цим видом діяльності, і з цієї причини соціально-відповідальними є великі, іноді середні підприємства. Представники дрібного бізнесу не відзначають метою своєї діяльності застосування інструментів соціальної відповідальності⁴⁴.

На основі даних соціологічного опитування щодо головних соціальних проблем українських міст, то за результатами на першому місці виявились проблеми бідності, безробіття, охорони здоров'я та довкілля, проблеми корупції та освіти. Як зазначають дослідники ці проблеми є взаємопов'язаними, простежується причинно-наслідковий зв'язок: головною причиною безробіття є незбалансованість попиту і пропозиції робочої сили, причиною бідності – великий поріг безробіття, саме тому необхідно об'єднати зусилля міської влади і підприємців, що дозволить: збільшити попит на робочу силу з боку держави та приватного сектора; підвищити конкурентоспроможність робочої сили, забезпечити відповідність робочої сили і робочих місць; вдосконалити процес працевлаштування⁴⁵.

Об'єднання фінансових ресурсів місцевих бізнес-структур і органів місцевого самоуправління для реалізації програм місцевого соціально-економічного розвитку, коли обидві сторони приймають участь у фінансуванні, розробці проекту, і в контролі за його реалізацією, приведе до більш швидкого й ефективного вирішення міських соціальних проблем та гармонізації відносин між бізнесом, місцевою владою і населенням. Однак баланс інтересів між бізнесом, державою, в особі місцевих органів влади, і населенням, поки що не знайдений. Результати спостережень засвідчують про середній рівень прояву соціальної відповідальності серед вітчизняних підприємств.

У зв'язку з цим в справі соціальної відповідальності бізнесу необхідні інноваційні зміни, нові правові механізми соціального і державного регулювання. Доцільно розробити цільову регіональну та міську програми активізації соціальної відповідальності бізнесу та створити чітку прозору систему заохочення до соціально відповідального ведення бізнесу. Необхідна підтримка органами місцевої влади соціальних ініціатив бізнес-структур але з чітким розмежуванням сфер відповідальності. Заходами, що могли б вплинути на кількісні параметри соціального⁴⁶ інвестування, є розробка та прийняття чіткої законодавчої бази, яка забезпечить правові рамки соціально-відповідальної поведінки бізнесу та буде націленою на його оптимізацію.

Отже, за умов середньої активності соціально відповідальності бізнесу в містах України, слабку залученість через брак фінансування соціальних проектів малих та

⁴⁴ Тарханова Н.О., Норкіна Т.П. Методичні основи проведення соціальних досліджень з метою визначення рівня соціальної відповідальності бізнес-структур та органів місцевої влади. Містобудування, територіальне і стратегічне планування: організаційно-економічні, правові, суспільні та еколого-технологічні аспекти: монографія / Під загальною редакцією д.е.н., професора Богачова С.В. Макіївка: ТОВ «Цифрова типографія», 2014, С.307.

⁴⁵ Там само, С.314-315.

⁴⁶ Там само, С.315.

середніх підприємств (МСП), низьке інституційного забезпечення підтримки та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу слід шукати альтернативні шляхи та пріоритетні напрями діяльності місцевого бізнес-середовища задля покращення умов ведення бізнесу і містах та досягнення комфортних умов проживання для його мешканців.

Такі потенційні резерви зосереджені у можливостях, створених місцевою владою для ведення підприємницької діяльності та активності самого населення до підприємництва. Так, за даними Четвертого всеукраїнського муніципального опитування (2018 р.), більшість мешканців міст оцінюють рівень можливостей для підприємницької діяльності як «середній» - від 17% опитаних у Сумах – до 40% респондентів у Луцьку, 34% респондентів так вважають у Львові. Причому, як «добрий» рівень ведення бізнесу оцінюють значно менше опитаних: від 1% у Сєверодонецьку, до 27% у Луцьку, у Львові ж так вважають лише 9 % респондентів. Це засвідчує про значні відмінності у мовах ведення бізнесу у вітчизняних містах. Серед вагомих перешкод ведення підприємницької діяльності у містах згідно даних того ж опитування є: брак інвестиційних коштів – від 28% опитаних у Сєверодонецьку до 67% – у Хмельницькому, у Львові лише 40% респондентів вважають вагомою такою проблему. На другому місці за кількістю відповідей є проблема місцевої корупції, яку відмічають від 25% опитаних у м. Вінниця до 70% - у Запоріжжі, для Львова така проблема визнається 56% опитаних містян. Третьою за значимістю проблемою визнано брак безпеки, яку відчують підприємці при веденні підприємницької діяльності у містах: від 10% опитаних у Вінниці – до 60% респондентів у Запоріжжі, у Львові 45% опитаних відмічають існування такої проблеми⁴⁷. Знову прослідковується значна диференціація проблем та перешкод веденню бізнесу у містах України, подолання яких повинно містити заходи системного характеру. Відмітимо, що при негативному відношенні до діяльності органів місцевого самоврядування, де діяльність міської ради схвалюють лише від 13 % опитаних у Сєверодонецьку – до 67% у Маріуполі, у Львові до таких належало 41% респондентів, то вже до недержавних організацій (громадських організацій, волонтерства та сусідських об'єднань) довіра значно вища хоча і суттєво диференційована за містами. Так, найбільше довіряють церкві: від 48% у Одесі – до 91 % опитаних у Львові; діяльності громадських організацій (ГО): від 34% у Сумах – до 75 % опитаних у Маріуполі, а також 66% респондентів у Львові⁴⁸. Роботу волонтерів позитивно оцінили від 41% у м. Суми до 81% опитаних у Рівному, у Львові підтримують їх діяльність 74% респондентів. Натомість слабшають позиції професійних спілок, які б мали захищати права працівників та сприяти вирішенню певних питань щодо збереження робочого місця. Так, схвалюють діяльність профспілок від 16% у Сумах до 42% у Луцьку, а також 30% респондентів у Львові⁴⁹. Вищенаведені результати підтверджують, що резерви для покращення умов діяльності бізнесу на місцевому рівні, забезпеченні інклюзивності слід шукати в усуненні корупції, посиленні рівня безпеки підприємців,

⁴⁷ Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 2018. 213 с. Веб-сайт. URL : http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html, С.35-64.
Там само.

⁴⁹ Там само, С.193.

покращенні інвестування та модернізації діяльності державних та недержавних організацій, посиленні комунікації між ними для формування громадянського суспільства. Щодо відносин держави та бізнесу слід зауважити, що окрім формування інституційних умов діяльності підприємств завданням держави є і соціальний захист працівників. Результати соціологічних опитувань доводять, що станом на лютий 2019 р. держава заважає діяльності малого та середнього бізнесу в Україні, про що зазначають 65 % опитаних респондентів в Україні; 64% вважають, що саме держава повинна забезпечувати соціальну рівність у доходах та соціальну справедливість, причому так вважають 53% забезпечених респондентів та 42% тих, хто має власну справу, власне цій категорії осіб (47% респондентів) важливо, щоб держава забезпечила свободу розвитку та чесні правила конкуренції. Характерно, що дрібним підприємцям у лютому 2019 р. довіряло 63% опитаних на противагу 27% респондентів, що довіряли власникам великих підприємств⁵⁰.

Водночас розуміння важливості реалізації й забезпечення соціальної місії бізнесу започаткували новий напрям діяльності: перехід від соціальної корпоративної відповідальності підприємств, передусім великих, які формують соціально відповідальне бізнес-середовище, до *соціального підприємництва*. Соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність, спрямована на позитивні інноваційні зміни у суспільстві: пом'якшення або вирішення соціальних проблем за рахунок доходів, отриманих від власної діяльності⁵¹. Під соціальним підприємництвом (Social entrepreneurship) розуміється також вид господарської діяльності, спрямований на вирішення проблем певних груп людей, які внаслідок провалів (неспроможності) ринку і держави не мають доступу до життєво необхідних вигод. Соціальне підприємництво, яке здобуло популярність у другій половині XX-століття і особливу масштабність у всьому світі на початку 2000-х, до цих пір є привабливим напрямком діяльності для подвижників суспільних змін через впровадження бізнес-інновацій⁵². Такий вид бізнес-моделі спрямований на одночасне вирішення і соціальних і економічних завдань, він актуальний не лише для країн, що розвиваються, а й для економічно розвинених країн. Отже, зміщення акцентів в бік соціального підприємництва можна оцінювати як зміни парадигми діяльності, адже завдяки успішному розвитку імпакт-інвестуванню (підтримка бізнесом довгострокових проектів, які орієнтовані не лише на прибуток, а на зміни в громадах є загальносвітовим трендом, який називають імпакт-інвестуванням) можливо змінити соціально-економічні реалії міст та розвивати підприємництво зі значною користю та доданою вартістю на перспективу. Згідно документів Європейської Комісії основними критеріями соціальних підприємств є:

- соціальна або соціальна мета спільного блага, що є причиною комерційної діяльності, часто у формі високого рівня соціальних інновацій;
- доходи, які переважно реінвестуються з метою досягнення соціальної мети;

⁵⁰ Оцінка відносин держави і бізнесу, березень 2019 р. Соціологічна група «Рейтинг», 21 с. Веб-сайт. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_otnosheniy_gosudarstva_i_biznesa_mart_2019.html, С.8-18.

⁵¹ Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 13.09.2018. 58 с. Веб-сайт. URL: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg, С.7.

⁵² Макейчик, Ю. Н. Практические аспекты социального предпринимательства в Беларуси : пособие / Ю. Н. Макейчик. Минск : Капитал Принт, 2018. 226 с., С.9.

• метод організації або системи власності, що відображає їхню місію, використовуючи демократичні чи спільні принципи або зосереджуючи увагу на соціальній справедливості. Найбільш поширеними критеріями визначення СП є: зайнятість на підприємстві більше 50% співробітників, які представляють уразливі групи населення, або мінімум 20% від прибутку спрямовано на соціальні цілі⁵³.

Соціальне підприємство відрізняється від класичних неприбуткових організацій тим, що в основі діяльності соціального підприємства лежить модель отримання доходів від клієнтів в обмін на товари та послуги, а не від третіх сторін (донорів, благодійників, меценатів, членів організації тощо). Соціальне підприємство відрізняється від соціально відповідального бізнесу (КСВ) тим, що для соціального підприємства соціальний ефект є прямим цілеспрямованим результатом, а для соціально відповідального бізнесу побічним, добровільним продуктом діяльності без жорсткої прив'язки до фінансових результатів (рис. 9).

Соціальний ефект			Комерційний ефект		
Традиційні НКО	НКО з дохідною частиною	Соціальне підприємництво	Соціально відповідальний бізнес	Підприємства, що практикують соціальну відповідальність	Традиційні прибуткові підприємства
Ознаки:	Мотивація, визначена місією; відповідальність перед стейкхолдерами; реінвестування доходів у соціальні програми		Мотивація на досягнення прибутку; відповідальність перед акціонерами; прибуток перерозподіляється між акціонерами		

Рис. 9. Типологія підприємств за переважанням соціального та комерційного ефектів*

*Джерело: складено за⁵⁴

Європейська комісія виділяє такі сфери, в яких працюють соціальні підприємства:

- робоча інтеграція – навчання та інтеграція, працевлаштування людей з обмеженими можливостями та безробітних;
- особисті соціальні послуги – здоров'я, благополуччя та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям;
- місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах – соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми ревіталізації промислових мікрорайонів в міських районах;
- інше – включаючи переробку, захист навколишнього середовища, культури та історичної спадщини, розвиток спорту, мистецтва, науки, дослідження та інновацій, захист прав споживачів⁵⁵.

⁵³ Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 13.09.2018. 58 с. Веб-сайт. URL: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg, С.7.

⁵⁴ Типологія соціального підприємництва. Гібридний спектр підприємств. URL: http://www.4lenses.org/setypology/hybrid_spectrum; Alter, K. Social enterprise typology. Virtue Ventures LLC, 2007. 124 p., p.14.

⁵⁵ European Commission. Growth. Sectors of the Social economy in the EU: Social enterprises. URL: https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy/enterprises_en

Соціальне підприємство в Україні трактується як організація, незалежно від організаційно-правової форми, яка вирішує соціальні та/чи екологічні проблеми, і включає один з таких критеріїв:

- *працевлаштування вразливих груп населення (ветерани АТО, ВПО, люди з інвалідністю, мешканці сільської місцевості тощо);*
- *частина чи весь прибуток від діяльності спрямовується на підтримання статутної діяльності громадської організації (ГО), благодійної організації (БО) чи благодійного фонду (БФ);*
- *частина чи весь прибуток виділяється на фінансування окремих видів послуг для соціально вразливих груп населення; підтримки соціальних, культурних чи спортивних заходів, проектів*⁵⁶.

Як видно з наведених тлумачень, соціальне підприємництво має широкий спектр застосування та перспективи впровадження в Україні з метою досягнення цілей сталого інклюзивного розвитку міст.

Інклюзивний розвиток та стимулювання його впровадженням ініціатив соціального підприємництва є певною панацеєю розв'язання складних соціально-економічних завдань, що стоять перед урядами не лише бідних країн, але й тих, що вважаються економічно розвинутими. Л.І. Федулова пропонує в узагальненому значенні розуміти інклюзивність як новітнє трактуванням сучасного розвитку, сутність якого полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій⁵⁷. Інклюзивне зростання засноване на залученні до інновацій всіх верств населення, всіх регіонів і країн для підвищення продуктивності праці, економічного зростання та поліпшення міжнародної конкурентоспроможності. Однак економічне зростання не завжди сприяє інклюзивному розвитку, швидкі темпи економічного зростання здатні поглиблювати міські та сільські нерівності. У порівнянні з традиційним економічним зростанням інклюзивне зростання засноване на ширшій основі в усіх секторах економіки і стійкіше в тому сенсі, що знижує соціальну напруженість. У дослідженні проблем інклюзивного зростання важлива увага повинна бути приділена як формальному, так і неформальному секторам економіки та взаємодії між ними.

Найбільш загальним визначенням поняття «інклюзивний розвиток», стосовно завдань регіонального дослідження інноваційного розвитку буде таке: інклюзивний розвиток є процесом (і результатом) структурних змін, що забезпечує увагу влади до проблем і сподівань всіх груп населення, як у формальному, так і неформальному секторах економіки, що дозволяє формувати майбутнє регіонального співтовариства з метою зростання його добробуту на основі інновацій у взаємодії з усіма зацікавленими групами⁵⁸.

На відміну від соціальних інновацій (англ. social innovation) – змін в соціальній сфері, які започатковуються на новітніх знаннях та упровадженні новітніх соціальних технологій й спрямовані на поліпшення якості життя населення країни з врахуванням

⁵⁶ Гузій І. Соціальне підприємництво – найкращі кейси, виклики та можливості для громадських організацій 2018 <https://www.prostir.ua/?focus=prostir-talks-sotsialne-pidpryemnytstvo-kraschi-kejsy-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-hromadskyyh-orhanizatsij>.

⁵⁷ Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. Економіка: реалії часу. 2016. №3 (25). С.56-65. С.57.

⁵⁸ Богдан Н.І., Вархурст С. Інновації для інклюзивного розвитку регіонів Беларуси Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22(1). С. 14-20.

певних його груп та особистісних якостей споживачів соціальних послуг, інклюзивні інновації передбачають, насамперед, інтеграцію незахищених та маргінальних груп населення в різні стадії інноваційного процесу. Крім того, помірні або інклюзивні інновації, які набагато дешевші і є спрощеними варіантами існуючих товарів, допомагають зменшити відмінності у рівні життя соціальних груп. На додаток до інновацій, спрямованих на вирішення проблеми соціального розшарування, при реалізації інклюзивних інновацій виникають соціальні вигоди за рахунок створення можливостей для працевлаштування і вирішення конкретних проблем, що стоять перед малозабезпеченими групами населення⁵⁹.

З економічної точки зору, важливим аспектом розробки та реалізації сучасних інклюзивних інновацій за умови наявності відповідних інститутів є вибір та формування інклюзивної бізнес-моделі (англ. inclusive business model) – економічно доцільної схеми ведення підприємницької діяльності, що включає бідних як споживачів, покупців, працівників, виробників і підприємців на всіх етапах ланцюжка створення доданої вартості, забезпечуючи взаємовигідний розвиток для всіх її учасників. Серед переваг інклюзивних бізнес-моделей не тільки безпосередній прибуток і підвищення доходів. Необхідно розглядати інклюзивні бізнес-моделі як елемент загальної ділової стратегії, спрямованої на залучення уразливих верств населення в ділову діяльність у різних галузях національного господарства⁶⁰.

Соціальне підприємництво тісно пов'язане із інклюзивною моделлю бізнесу, а також впливає на досягнення інклюзивного зростання міста. Під інклюзивним розвитком міста слід розуміти здатність міської економіки та суспільства гарантувати добробут і економічне зростання усім його членам, мінімізувати нерівність, запобігати поляризації доходів, сприяти кращій зайнятості для забезпечення соціальної та територіальної згуртованості.

Для інклюзивного зростання велике значення має людський ресурс. Саме інклюзивні бізнес-моделі спроможні забезпечити залучення, збереження, примноження та формування соціальної згуртованості людського капіталу місцевих спільнот задля впливу на прийняття рішень розвитку міст. Інклюзивні бізнес-моделі припускають включення малозабезпечених людей на різних етапах ланцюжка створення вартості в якості споживачів, клієнтів або покупців з боку попиту, і в якості співробітників, виробників і підприємців з боку пропозиції. Такі моделі дозволяють налагоджувати взаємовигідні контакти між бізнесом і малозабезпеченим населенням. При цьому переваги інклюзивних бізнес-моделей складаються не тільки в безпосередньому отриманні прибутку і отриманні більш високих доходів. Для бізнесу вигода складається в залученні нових клієнтів, розширенні зайнятості та зміцненні каналів поставок сировини і продукції. До переваг для людей з низьким рівнем доходів можна віднести задоволення основних потреб, отримання стійких доходів і досягнення більш високої продуктивності. Крім того, такі моделі можуть бути розроблені з урахуванням невиснажливого використання природних ресурсів⁶¹.

⁵⁹ Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. Економіка: реалії часу. 2016. №3 (25). С.56-65, С.59.

⁶⁰ Там само, С.59-60.

⁶¹ Участие бизнеса в решении проблемы бедности. Как инклюзивные модели ведения бизнеса создают возможности для всех жителей развивающихся стран Европы и Центральной Азии 2010. Веб-сайт. URL: www.growinginclusivemarkets.org, 16 с., С.5-6.

На даний час відомі різні бізнес-моделі ведення інклюзивного соціального підприємництва, які базуються на розумінні та визначенні складових маркетингової діяльності, що притаманні будь-якому підприємству:

1) споживачі (Для кого формується цінність? Хто є споживачами? Які завдання вони вирішують?);

2) канали постачання та збуту (По яким каналам можна досягнути клієнта? Які є канали є пріоритетними?);

3) взаємовідносини з клієнтами (Як залучити та утримати клієнта? Як формувати клієнтську базу?);

4) ціннісні пропозиції (Яку цінність формує підприємство для споживачів? Які потреби задовольняються?);

5) ключові ресурси (Які ключові ресурси слід залучити для ціннісної пропозиції?);

6) пріоритетні види діяльності (Які види діяльності, технології, процеси необхідні для ціннісної пропозиції?);

7) головні партнери (Хто є головними партнерами? Які ресурси вони надають? Які головні види діяльності вони реалізують?)⁶².

Водночас від комбінації вищенаведених складових, від розуміння місії та завдань соціального підприємства, рівня його інтеграції з місцевим бізнес-середовищем, доступу до ресурсів, специфіки функціонування певного виду економічної діяльності, культури ведення бізнесу, активацію цінностей громадянського суспільства формуються різноманітні інклюзивні бізнес-моделі соціальних підприємств. Зазначимо, що соціальне підприємство та інклюзивний бізнес ми розуміємо у даному дослідженні як тотожні поняття. Вітчизняний досвід діяльності соціальних підприємств трактує інклюзивний розвиток підприємництва як політику щодо забезпечення можливості започаткування власного бізнесу чи самозайнятості для всіх груп населення, особливій підтримці тих соціальних груп, які недостатньо представлені серед підприємців або є вразливими на локальному ринку праці: молодь, жінки, пенсіонери, люди з обмеженими можливостями, іммігранти чи безробітні громадяни, внутрішньо-переміщені особи (ВПО) та ветерани антитерористичної операції (ветерани АТО)⁶³.

Серед діючих на практиці бізнес-моделей (inclusive business models) соціального підприємництва в Україні та світі нами описано 13 існуючих моделей⁶⁴:

1) **модель зайнятості (employment model)**. Передбачає надання можливості працевлаштування та навчання цільовим групам: соціально-вразливим верствам населення, молоді, ветеранам АТО, мешканцям сіл тощо. Часто модель підприємства може бути доповнена додатковими послугами з соціальної підтримки,

⁶² 6 бизнес-моделей социального предпринимательства Веб-сайт. URL: <http://kislrod.io/prosto-o-slozhnom/5-biznes-modelej-socialnogo-predprinimatelstva>.

⁶³ Резолюція учасників конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу» 22-23 листопада 2017 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. Веб-сайт. URL: http://pledgdg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Inclusive_Business_Dev_Conference_Resolution_22-23.11.2017_MB_Ukr.pdf.

⁶⁴ Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. Веб-сайт. URL: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg_, С.10-20; 6 бизнес-моделей социального предпринимательства. Веб-сайт. URL: <http://kislrod.io/prosto-o-slozhnom/5-biznes-modelej-socialnogo-predprinimatelstva>

які створюють сприятливе робоче середовище для працівників: навчання з оволодіння професією, тренування з розвитку гнучких навичок (soft skills), фізіотерапія, консультації з психічного здоров'я або надання тимчасового житла. Найпопулярнішими форматами роботи підприємств є магазини, кафе, пекарні, деревообробні підприємства;

2) **модель платних послуг (fee-for-service model)** передбачає комерціалізацію соціальних послуг та продаж їх (за доступною ціною) або безпосередньо представникам вразливих цільових груп, або підприємствам, громадам, третім особам-платникам, державі. Типові приклади соціальних підприємств цієї моделі: організації, у яких платяться членські внески, торгові асоціації;

3) **модель посередника ринку (market intermediary model)** надає доступ до товару чи послуги (розраховано на певну групу людей, яка погоджується оплачувати ексклюзивні товари чи послуги, у виробництві яких залучені люди з особливими потребами, яких масово не надає ринок, наприклад, фермерська продукція для веганів тощо). Ринковий посередник або купує продукти, які виробляють клієнти (група соціально вразливих категорій), або викуповує партію, а потім продає продукти на роздрібних ринках. Місія підприємств діючих за такою моделлю спрямована на посилення фінансової безпеки клієнтів, допомогу розвивати та продавати свою продукцію. Модель посередника ринку часто використовують соціальні підприємства у сфері сільського господарства, ремісництва (хенд мейд) та маркетингу;

4) **модель підтримки підприємців (entrepreneur support model)** передбачає надання соціальним підприємством фінансових та інших послуг з підтримки бізнесу своїй цільовій аудиторії: фірмам та приватним підприємцям. Клієнти потім продають свої товари та послуги на відкритому ринку. Типи підприємств, які застосовують цю модель: фінансові установи, консалтингові агентства, установи, які надають професійні послуги (бухгалтерська, юридична та ринкова інформація), технології та продукти, які підтримують підприємців;

5) **модель фінансування соціальних програм через перерозподіл доходів від іншої діяльності (service subsidization model)**. Передбачає використання доходів від продажу товарів або послуг для фінансування своїх соціальних програм. Модель фінансування послуг зазвичай інтегрована, тобто бізнес-діяльність та соціальні програми перетинаються, активи, дохід від операцій та витрати розподіляються. Фінансування послуг – одна із найпоширеніших моделей для соціальних підприємств, оскільки може поєднуватися із діяльністю будь-якої неприбуткової організації. Власники нематеріальних активів, таких як експертиза, методології, або ексклюзивні ділові відносини, можуть надавати послуги (консалтингові, логістичні, маркетингові, тощо), які комерціалізують ці активи. Власники матеріальних активів (будівлі, обладнання, земля, комп'ютери тощо), можуть запускати будь-яку кількість підприємств, які використовують ці активи: лізинг, управління майном, роздрібний бізнес; транспортування, поліграфія тощо. Ця модель дуже часто поєднується з іншими бізнес-моделями. Окрім того модель дещо схожа на традиційну модель ведення бізнесу з великою часткою капіталу, відведеної на соціальну відповідальність бізнесу у частині підтримки соціальних проектів;

6) **розвиток території довкола продукту** (вирішує соціальні проблеми розвитку території локалізації підприємства). Соціальне підприємство працює в місті і для розвитку міської громади. Прикладами таких підприємств є кафе, коворкінги, центри надання допомоги потребуючим особам, тваринам. Заходи таких соціальних підприємств містять певні практичні засади вирішення соціальних проблем та покращують комфортні умови містян, формують їх приналежність до місцевої громади;

7) **побудова платформи** (онлайнового та офлайнового майданчика для пошуку споживачів для малого та середнього бізнесу, які спрямовані на соціальні послуги). Дуже подібна до моделі посередника ринку, відрізняється способом підтримки та формування маркетингового каналу, формує соціальні технологічні платформи та сприяє консолідації населення в умовах цифрової економіки;

8) **використання та переробка відходів** (орієнтована на збір речей від населення на надання їм нового призначення). Ця модель залучає до вирішення екологічних та соціальних проблем, сприяє збереженню довкілля та формує ощадне використання та перерозподіл ресурсів;

9) **кооперативна модель (cooperative model)** передбачає надання послуг членам кооперативу: маркетингові дослідження, технічну допомогу, ведення колективних переговорів та лобіювання, економію при оптових покупках, надання доступу до продуктів та послуг, доступ до зовнішніх ринків, продаж товарів та послуг всередині кооперативу тощо. Кооперативи часто складаються з дрібних виробників однієї групи продуктів, або спільноти осіб зі спільними потребами (доступ до капіталу, охорона здоров'я тощо). Модель включає, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, які займаються продажем продукції його учасників. Іншим прикладом кооперативів є кредитні спілки;

10) **модель підтримки людей з низькими доходами (low-income client as market model)** є варіацією моделі платних послуг (Fee-for-Service model) і передбачає продаж товарів та послуг особам, які здатні задовольнити лише свої базові потреби, тобто найбільш вразливим верствам населення. Передбачає надання доступу до продуктів та послуг, що підвищують рівень здоров'я клієнтів, освіти, якості життя та особисті можливості. Проте, через низькі доходи цільової аудиторії в цій моделі досягнення фінансової сталості може бути складним завданням. Соціальне підприємство повинно спиратися на розробку креативних систем розподілу, зниження виробничих та маркетингових витрат, досягнення високої операційної ефективності, ефективної присутності на креативних ринках тощо;

11) **модель соціального підприємства «зв'язковий ринку» (market linkage model)** передбачає сприяння розвитку торговельних відносин між цільовою аудиторією: дрібними товаровиробниками, місцевими фірмами, кооперативами та зовнішнім ринком. Соціальне підприємство функціонує як брокер, який зв'язує покупців із виробниками, і навпаки, за що отримує платню. На відміну від моделі «посередник ринку» цей тип соціального підприємства не продає продукцію клієнтів, а з'єднує клієнтів з ринками. В рамках моделі «зв'язковий ринку» працюють багато торгових асоціацій, кооперативів, державно-приватних партнерств та програм розвитку бізнесу;

12) **модель підтримки організації (organizational support model)** передбачає продаж товарів та послуг на зовнішньому ринку широкому колу покупців. В окремих випадках клієнтами можуть бути представники соціально-вразливої групи населення. Модель передбачає основну бізнес діяльність окремо від програми, яка має соціальний вплив. Прибутки від діяльності соціального підприємства спрямовуються на фінансування витрат соціальної програми та операційних витрат некомерційної материнської організації. Ця модель соціального підприємства працює як механізм фінансування організації та часто діє як допоміжний бізнес неприбуткової материнської організації;

13) **комбіновані бізнес-моделі**. Для досягнення вищого рівня соціального впливу фундаментальні моделі можуть поєднуватися.

Модель №1 – зайнятість. Формування різноманітного та інклюзивного колективу на сьогодні перебуває на першій позиції світового тренду серед західних компаній, які прагнучи зберегти конкурентоспроможність залучають до своїх колективів різноманітних працівників. Щодо інклюзивної зайнятості, то саме поняття різноманіття та інклюзії (Diversity&Inclusion) є світовими трендами щодо залучення працівників до підприємств, що сприяє додатковому прибутку та позитивному соціально-економічному впливу на міське середовище через суспільне визнання. До різноманіття та інклюзії в зайнятості відносять: етнічність, стать, вік, стиль роботи, досвід. Світова практика залучення до зайнятості різноманітних працівників (мігрантів, молоді, жінок, пенсіонерів, людей з інвалідністю тощо) доводить про додаткові позитивні впливи на бренд та репутацію підприємства та місця його локалізації, все це робить соціальний інклюзивний бізнес вигідним.

На основі узагальнення світового досвіду визначено умови ефективності інклюзивних бізнес-моделей соціального підприємництва:

- використання існуючих мереж і технологій для розвитку компаній, бізнес яких спрямований на охоплення широких кіл малозабезпечених споживачів;
- ігнорування недоліків у фінансовій підтримці малозабезпечених споживачів і постачальників підвищує ризик невдачі інклюзивного бізнесу;
- співпраця кількох сторін є ключовим аспектом розвитку соціального підприємництва⁶⁵.

Соціальне підприємництво започатковане в Україні з 2010 р. та активно поширене у 2013-2015 рр. завдяки діяльності міжнародним фондам та навчанню підприємців, хоча практика роботи з особами з інвалідністю відома ще раніше. В Україні є позитивні інклюзивні ініціативи бізнесу. Так, корпорація Лореаль Україна заснувала бізнес-модель «Solidarity Sourcing», яка дає можливості навчання та працевлаштування для знедолених та вразливих людей, молоді, які прагнуть набуття практичних навичок та здобуття фаху⁶⁶. Новою ініціативою для нашої країни є діяльність Центру зайнятості вільних людей, який запустив пілотний проект «Лабораторія трудової інклюзії» для покращення зайнятості та продуктивності

⁶⁵ Scaling up Inclusive Business: Advancing the Key Knowledge and Action Agenda, IFC, 2010. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/inclusive+business/resources/publications/pub_004_scaling+up+inclusive+business+advancing+the+knowledge+and+action+agenda

⁶⁶ Інклюзивність в бізнесі — можливість, от которой выигрывают все. Веб-сайт. URL: <https://www.work.ua/articles/employer/1737/>.

вітчизняних підприємств та багато інших ініціатив. Впродовж останніх років активно впроваджуються різноманітні події, де підприємці можуть обмінятися досвідом роботи та знайти підтримку своїм проектам: Форум соціальних підприємців, Конференція соціальних підприємців, Хакатони соціальних підприємців тощо. Експертну підтримку надають іноземні та вітчизняні організації: Українська соціальна академія, Соціально-відповідальний еко-енергетичний кластер, Міжнародний фонд «Відродження» тощо.

Зазначимо, що насамперед такі ініціативи виникають у містах, хоча є приклади успішних проектів і на сільській місцевості. Інклюзивний розвиток міст полягає у формуванні інституційного забезпечення щодо реалізації їх суспільної функції, позиціонування їх у якості рівноправних конкурентних суб'єктів міської економіки у порівнянні з регіональною економікою. В умовах реформування місцевого самоврядування закладаються зміни для забезпечення інклюзивного зростання локальної економіки та розпорядження місцевими ресурсами та створення умов для покращення зайнятості та усунення нерівності. Впровадження інклюзивності розвитку міст пов'язане із трансформацією структури економіки, яку спроможна реалізувати діяльність МСП, що швидко реагують на місцевий попит та інтернаціоналізацію бізнесу, ефективно використовують місцевий людський потенціал громади в умовах цифровізації економічної діяльності та браку кваліфікованих кадрів. Також серед переваг діяльності соціального підприємства дослідники називають⁶⁷:

- сприяння розвитку економіки і суспільства, шляхом формування можливостей для створення робочих місць і нових форм підприємництва та зайнятості;
- подолання соціальної ізоляції вразливих груп осіб;
- активізація добровільної співпраці мешканців для згуртованості громади;
- формування широкого спектру соціальних послуг, необхідних суспільству, але якими не займається традиційний бізнес;
- зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем;
- розширення структури фінансування соціальних програм регіону та міста.

За результатами Першого аналітичного дослідження діяльності соціального підприємництва у 12 містах України (2018 р.) виділено головні проблеми, які сформовані групами експертів та людьми з вразливих категорій, що стосуються: ревіталізації занедбаних промислових зон, доступу до освіти, спорту та здорового способу життя, браку «Третіх місць» між домом та роботою, фінансування соціальних проектів, доступу до медичних послуг, розвитку підприємництва, екології, благоустрою міст, культури та дозвілля⁶⁸.

За даними Другого Каталогу соціальних підприємств України 2016-2017 рр., укладеного Всеукраїнським ресурсним центром розвитку соціального підприємництва, можна провести аналіз особливостей розвитку 150 соціальних підприємств, з яких у містах працює 125 (рис. 10), з них близько чверті розташовано у Києві (рис.11).

⁶⁷ Соціальне підприємництво. Веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁶⁸ Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. Веб-сайт. URL: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg_, С.4-5.

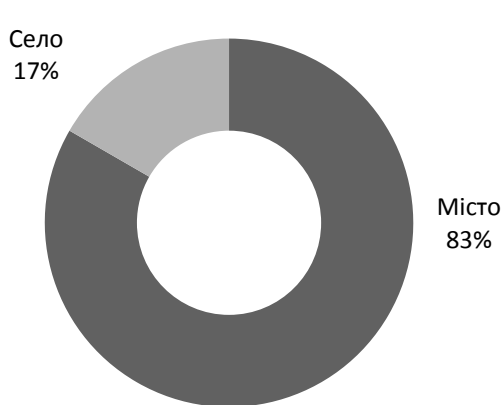

Рис. 10. Структура розподілу соціальних підприємств за населеними пунктами України, станом на 2017 р.*

*Джерело⁶⁹:

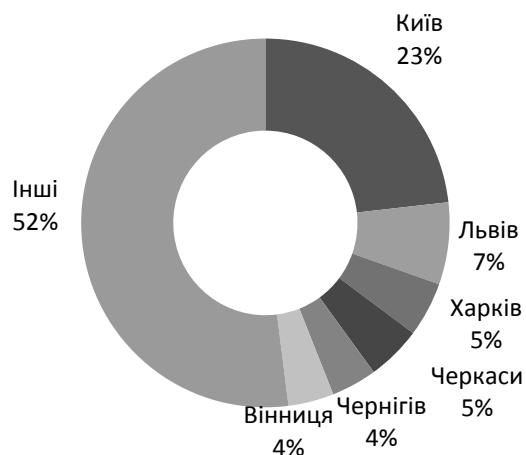

Рис. 11. Розподіл соціальних підприємств за містами, станом на 2017 р.*

Аналіз розподілу соціальних підприємств за організаційно-правовими формами показав, що на 2017 р. серед них переважала форма фізична особа-підприємець – 28%, приватне підприємство – 16% та громадські організації – 16% та інші (рис. 12).

Така різноманітність форм діяльності пояснюється експертами відсутністю в Україні Закону про соціальні підприємства, законопроект якого з 2015 р. знаходиться на розгляді у Верховній Раді України, повторно був внесений до порядку денного у лютому 2019 р., однак у до сьогодні не прийнятий⁷⁰. Тому до цього часу соціальне підприємство регулюється чинними положеннями законів України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про господарські товариства» та інші. Думки експертів щодо необхідності прийняття Закону України «Про соціальні підприємства» розійшлися. Одні вважають, що існуюче нормативно-правове поле розширює можливості функціонування соціального підприємства у чинних формах діяльності⁷¹, хоча визнають переваги форми ГО над ФОП, що дає більшу стійкість та тривалість існуванню підприємству, водночас В. Назарук наполягає на врегулюванні поняття та оптимальної форми діяльності соціального підприємства із можливістю її зміни при еволюції підприємства та прийнятті відповідного закону⁷².

⁶⁹ Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI», 2017. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 302 с.

⁷⁰ Проект Закону про соціальні підприємства №2710 від 23.04.2015. Верховна Рада України. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2679-viii>.

⁷¹ Гузій І. Соціальне підприємництво – найкращі кейси, виклики та можливості для громадських організацій. Веб сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=prostir-talks-sotsialne-pidprijemnytstvo-kraschi-kejsy-vyklyky-ta-mozhlyvosti-dlya-hromadskyh-orhanizatsij>

⁷² Назарук В. 5 великих можливостей для розвитку соціального підприємництва в Україні. Веб сайт. URL: <https://delo.ua/business/5-mozhlyvostej-dlja-rozvitku-socialnogo-pidprijemnictva-v-ukraji-341252/>.

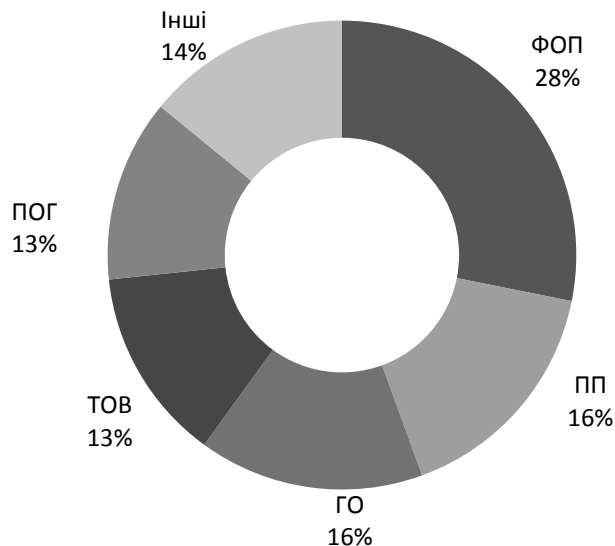

Рис. 12. Структура розподілу соціальних підприємств за організаційною формою діяльності, станом на 2017 р*.

(ФОП – фізична особа-підприємець; ПП – приватне підприємство; ГО – громадська організація; ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю; ПОГ – підприємство об'єднання громадян).

*Джерело⁷³:

Зазначимо, що основними сферами діяльності аналізованих соціальних підприємств є освіта, виховання; культура та креативність; садівництво, городництво та квітникарство; інклюзивний туризм та рекреація (реабілітація); ревіталізація промислових об'єктів та створення молодіжних мультифункціональних центрів (коворкінгів); дозвілля для людей похилого віку; питання благоустрою міських територій (вигул тварин тощо). Завдяки інформації, зібраній у Каталогі соціальних підприємств (2017) можна оцінити багато показників: кількість осіб, зайнятих на підприємстві, мета діяльності, особливості фінансування соціальних проектів, загалом 17 ознак, однак єдиним показником, який не був представлений у характеристиці більшості підприємств було: Яким чином Ваше соціальне підприємство вимірює вплив від своєї діяльності?. Деякі підприємства вказували: Індекс привабливості міста для іноземних громадян та ініціатив, інші – відгуки людей у соціальних мережах, звіти про фінансову діяльність тощо⁷⁴. Тому, на даному етапі існує нагальна потреба у розробці ефективного показника оцінки впливу на місцеву економіку та середовище діяльності соціальних підприємств. Така методика оцінки впливу на місто може у подальшому стати основою для розробки Індексу інклюзивного розвитку міста. Адже вважається, що механізмами та інструментами підвищенні інклюзивності можуть бути: запровадження соціальної інтеграції; розвиток місцевого самоврядування як гаранта справедливості та соціального захисту; забезпечення пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я, освіти та культури.

⁷³ Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI», 2017. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 302 с.

⁷⁴ Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI», 2017. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 302 с., С.7.

На рис. 13 наведена динаміка кількості заснованих соціальних підприємств в Україні, як бачимо пік припадає на 2015-2016 рр., в час коли у Україні виникла кризова ситуація з працевлаштуванням тимчасово переміщених осіб, ветеранів АТО тощо. Відповідь бізнесу на соціальні проблеми є позитивною ознакою формування громадського суспільства та активізації підприємців задля вирішення кризових ситуацій на місцях за низької участі держави.

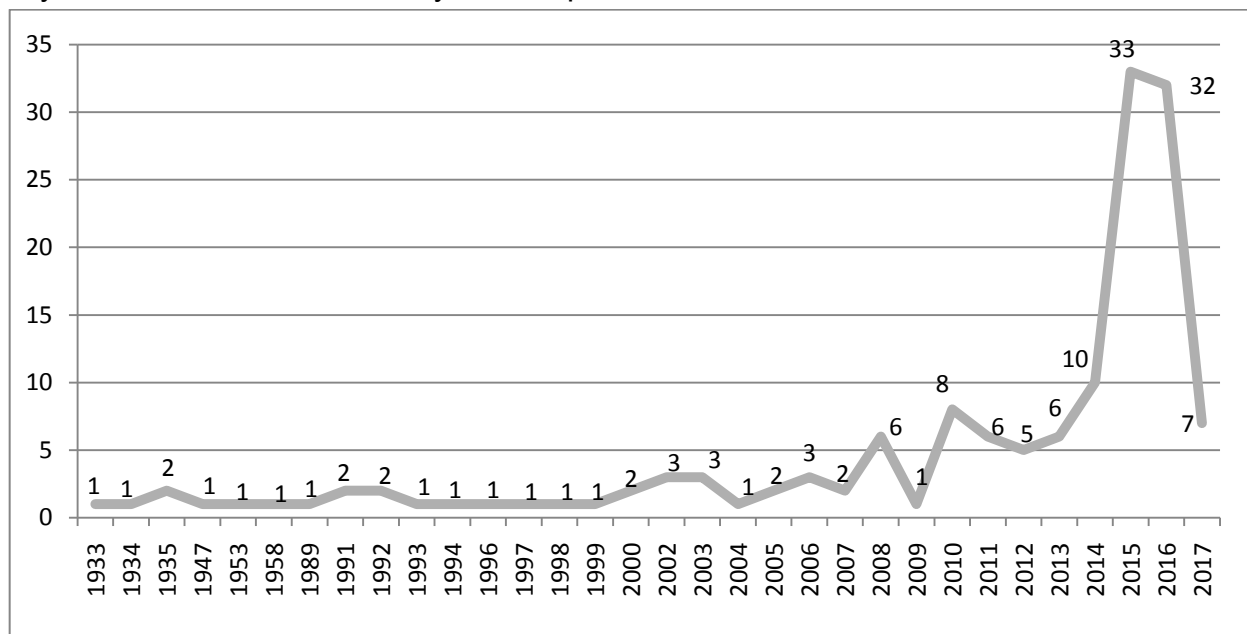

Рис. 13. Динаміка кількості заснованих соціальних підприємств в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за⁷⁵

При цьому, у зв'язку з відсутністю спеціальної організаційно-правової форми, в рамках законодавства України соціальні підприємства можуть працювати як ТОВ, ФОП, громадська організація, благодійний фонд, підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки) тощо⁷⁶. В силу відсутності закону України про соціальне підприємництво, соціальні підприємства не мають жодних специфічних пільг, які мають аналогічні підприємства за кордоном (регулюється законодавством та ведеться Кодекс соціального підприємця та Реєстр постачальників соціальних послуг в Російській Федерації; діє Асоціація соціальних підприємців; на розгляді перебуває законопроект РФ щодо соціального підприємництва та визначення його як окремого випадку МСП (№209-ФЗ від 24.07.2007) для отримання державної підтримки; зараз же соціальні підприємства працюють у формі НКП (НКО), фандрайзинг, тощо). Саме тому вітчизняні соціальні підприємці реєструють свої підприємства використовуючи інші можливі організаційно – правові форми.

Попри описані високі результати від співпраці з людьми інших соціальних груп, релігій, національностей, фізичних та ментальних особливостей, існують певні проблеми та ризики, над якими слід працювати керівникам підприємств та його

⁷⁵ Каталог соціальних підприємств України 2016–2017 рр. Громадська організація «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ-XXI», 2017. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 302 с.

⁷⁶ Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2018. 58 с. Веб-сайт. URL: https://d.facebook.com/civichuborg/?__tn__=%2Cg, С.8.

співробітникам. Кожна із соціально вразливих груп населення має свої проблеми, які частково вирішуються у співпраці з соціальним підприємством: покращення можливості для зайнятості, отримання фаху та навчання, заробітної плати та доступів до медичних, реабілітаційних, житлових, спортивних, культурних ресурсів, соціалізація у місцевій спільноті, зміна світогляду, що сприяє кращій комунікації та руйнуванню негативних стереотипів щодо людських можливостей вразливих груп. Водночас проблемами інклюзивних МСП є: низька продуктивність праці, низька заробітна плата, висока трудомісткість тощо.

Виникає низка питань при започаткуванні та підтримці розвитку соціального підприємництва в містах України: Які ризики та переваги для місцевого бізнесу та громадськості несе соціальне підприємництво? Які проблеми вирішують соціальні підприємства в місті, на які групи соціально вразливих осіб вони спрямовані? Які існують перспективи його розвитку при теперішньому стані невирішених проблем у правовому та морально-етичному полі щодо діяльності соціальних підприємств серед традиційних видів малого та середнього підприємництва? Як виміряти соціальний вплив на місцеву економіку діяльності соціальних підприємств та оцінити досягнення містом інклюзивності розвитку? Відповіді на ці питання будуть стосуватися подальших наукових розвідок.

Отже, сучасними пріоритетами зміни бізнес-моделей малого та середнього підприємництва у забезпеченні інклюзивного зростання міст є активізація та підтримка розвитку соціального підприємництва. Для цього слід в умовах децентралізації та необхідності посилення ендегенних чинників зростання міст та регіонів стимулювати співробітництво між місцевою владою та бізнесом задля подолання бар'єрів інклюзивного розвитку.

Заходами щодо сприяння розвитку соціального підприємництва у містах є:

- інформування про перспективи розвитку соціального підприємництва у середовищі інклюзивної економіки;
- популяризація серед приватних інвесторів та широкої громадськості соціального впливу та значення соціальних підприємств для інклюзивного економічного зростання;
- сприяння зростанню та розвитку потенціалу соціальних підприємств шляхом підтримки та супроводу стартапів, навчання, підвищення кваліфікації, залучення до державних закупівель;
- залучення соціально вразливих верств населення до соціального підприємництва та використання інших інклюзивних бізнес-моделей;
- стимулювання започаткування нових видів діяльності, пошук нових технологій, бізнес-ідей та новаторських підходів у середовищі соціального підприємництва;
- вивчення та узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування соціальних підприємств, поширення обмін досвідом;
- сприяння доступності МСП до кредитних ресурсів в рамках розвитку інклюзивного бізнесу, зокрема за рахунок розроблення та виконання цільових кредитних програм та за рахунок грантових коштів;

- визначення найбільш перспективних та соціально значущих ніш розвитку, де відсутня або зведена до мінімуму конкуренція із комерційним бізнесом, створення мережі бізнес-партнерів, які мають досвід роботи, мають контакти та навички діяльності, готові підтримувати підприємства інклюзивного бізнесу;
- сприяння доопрацюванню бізнес-ідей ініціаторів-початківців інклюзивного бізнесу та їх інтеграції до місцевої підприємницької спільноти (включення до спілок, надання порад та консультацій, нагородження відзнаками на кшталт підприємець року тощо);
- надання фахових доступних послуг інклюзивному бізнесу на різних стадіях його розвитку – від моменту реєстрації до моменту завершення діяльності;
- акцентування уваги суспільства на найбільш гострих соціальних проблемах місцевого та регіонального рівнів, які можуть бути вирішені за рахунок інклюзивного підприємництва;
- ініціювання створення інклюзивних бізнес-моделей для вирішення конкретних соціальних проблем міст ⁷⁷;
- активізація стратегічного та просторового планування у містах з метою захисту довкілля, посилення суспільної безпеки та формування збалансованого виробництва та споживання товарів та послуг;
- організація тренінгових програм у містах для підприємців, які мають намір працювати у сегменті соціального підприємництва на основі імпакт-інвестицій;
- посилення відображення базових засад інклюзивної економіки в нормативно-правових документах, стратегіях і програмах розвитку МСП, які приймаються на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;
- розкриття потенційних можливостей посилення економічної спроможності жінок через їхню участь у соціальному підприємстві;
- ознайомлення представників МСП, керівників місцевих і регіональних органів влади з особливостями та проблемами розвитку жіночого підприємництва в Україні з використанням рекомендацій аналітичного дослідження «Інклюзивний розвиток бізнесу: жіноче підприємництво»;
- стимулювання процесу економічної інтеграції ветеранів АТО завдяки формуванню бізнес-об'єднань підприємств інклюзивного бізнесу;
- підтримка створення інституцій інклюзивного розвитку для стимулювання соціальних та інклюзивних інновацій, популяризації ідеї соціального інвестування, як найбільш сучасних і прогресивних напрямів розбудови територіальних громад, регіонів та країни в цілому;
- поглиблення співробітництва між державними інституціями та бізнесом, сприяння формуванню державної політики, основою якої є побудова громадянського суспільства з опорою на соціальне партнерство та інклюзивну економіку;
- сприяння визнанню на рівні країни одним із пріоритетних напрямків її економічного відродження розбудову інклюзивної економіки з акцентом на соціальне

⁷⁷ Резолюція учасників конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу» 22-23 листопада 2017 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. Веб-сайт. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Inclusive_Business_Dev_Conference_Resolution_22-23.11.2017_MB_Ukr.pdf.

підприємництво та соціальні інвестиції;

- формування нової парадигми підприємницького мислення, стимулювання зростання зацікавленості з боку приватних інвесторів, широкої громадськості до інклюзивного бізнесу та його потенційних можливостей у розв'язанні соціальних проблем міст і регіонів;

- активізація процесу створення онлайн-курсів для навчання різних категорій населення основам організації та ведення бізнесу та інвестицій щодо досягнення соціальних змін;

- формулювання критеріальних ознак поняття «соціальний бізнес» з метою введення його до нормативно-правових актів, які регламентують розвиток МСП ⁷⁸;

- розробка методики оцінки індекс інклюзивності розвитку міст;

- оцінка впливу соціального підприємництва на інклюзивний розвиток міста.

Аналіз наукової та довідкової літератури, звітів про діяльність соціальних підприємств, оглядів експертів, виступів підприємців на конференціях та форумах різного рівня доводить, що в Україні вже зроблені перші кроки на шляху усвідомлення державними інституціями, органами місцевого самоврядування, бізнес-спільнотою та громадськістю важливості інклюзивної економіки для забезпечення суспільного прогресу, розв'язання соціально-економічних проблем населених пунктів та їхніх мешканців. Загальні питання інклюзивного розвитку бізнесу, інтеграції вразливих категорій населення, зокрема жінок, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів АТО, людей з інвалідністю для розв'язання своїх проблем знайшли відображення у низці нормативно-правових актів, стали предметом наукових дискусій, позитивними практиками успішної діяльності підприємств інклюзивної економіки, досвід яких вартий поширення та наслідування⁷⁹, а також запровадження масштабних наукових досліджень на тему інклюзивного бізнесу в містах задля оцінки досягнення цілей сталого та інклюзивного розвитку.

4. Соціально-економічна роль ІТ кластерів у розвитку міст

Протягом відносно короткого проміжку часу сфера інформаційних технологій із другорядної галузі перетворилась на один з основних рушіїв світової економіки, ставши каталізатором для глибоких структурних змін і трансформацій у інших індустріях.

В сучасних умовах, розвиток інформаційних технологій охоплюючи все ширші сфери діяльності, прямо чи опосередковано впливає на функціонування більшості державних та громадських інституцій, процес формування середовища для ефективного розвитку виробництва, надання послуг, а також розвитку та ефективної реалізації соціально-економічного потенціалу міст та країни загалом. Саме на інтелектуальних ресурсах, наукомістких й інформаційних технологіях, якісно новому

⁷⁸ Резолюція учасників Другої міжнародної конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу: Зростання, що працює для всіх» 22-23 листопада 2018 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. Веб сайт. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Resolution_Conference.pdf.

⁷⁹ Резолюція учасників Другої міжнародної конференції «Інклюзивний розвиток бізнесу: Зростання, що працює для всіх» 22-23 листопада 2018 р. Проект «ПРОМІС» м. Київ. Веб сайт. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Resolution_Conference.pdf

інноваційно-технологічному рівні усіх секторів базується сучасна економіка. Сфера інформаційних технологій та креативна індустрія, як показали численні дослідження, є одними з найбільш прогресивних у вирішенні цілей інклюзивного розвитку. Саме вони здатні заохочувати технологічні інновації, інвестувати в людський капітал, мобілізувати таланти та навички значної кількості креативних людей. Тобто сфера інформаційних технологій та креативна індустрія виконують вагомую соціальну роль в контексті цілей інклюзивного розвитку, а саме продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів самоорганізації та розвитку громад.

ІТ-сектор, як найрозвиненіший та найбільший за обсягом сегмент інноваційної економіки в Україні, один з найбільш динамічних експортних напрямків економіки України, який є висококонкурентним на світовій арені та залишається одним з ключових факторів економічного зростання України в найближчій перспективі.

Протягом останніх 12 років відбувалось практично безперервне зростання загального обсягу експорту послуг ІТ-сектора – щорічний приріст становив 28,9%. Послуги українських сервісних ІТ-компаній є один із ключових напрямів національного експорту (2 місце в 2018 р.). Основними конкурентними перевагами України на міжнародному ринку є достатньо велика чисельність та високий рівень кваліфікації спеціалістів при одному з найнижчих рівнів оплати праці. Тому, сімнадцять українських ІТ-компаній потрапили в міжнародний рейтинг The Best of The Global Outsourcing 100, здійснений міжнародною асоціацією IAOP⁸⁰, який базувався на оцінці всієї історії компаній з моменту початку програми рейтингування в 2009 р. Також, Україна увійшла до складу десяти найбільш привабливих європейських країн для аутсорсінгу (8-ма позиція) та зайняла 24-у позицію серед 55-й країн світу в міжнародному рейтингу Global Services Location Index 2018, проведеному американською консалтинговою компанією A. T. Kearney⁸¹.

Розвиток ІТ-сфери має не лише позитивні економічні ефекти для країни (внесок ІКТ сягнув 4% ВВП України в 2018 р. порівняно з 0,8% в 2012 р.), але і виконує вагомую соціальну роль в контексті цілей інклюзивного розвитку (а саме продуктивної зайнятості, гідного рівня оплати праці, різноманітних соціальних проектів розвитку громад тощо).

Соціальна роль ІТ в контексті продуктивної зайнятості проявляється в забезпеченні високого рівня зростання чисельності зайнятих в українському ІТ-секторі, який протягом 2010-2018 рр. становив у середньому 21%. Так, зокрема, в Україні на початку 2019 р. налічувалося більше 4 тис. активних ІТ-компаній з чисельністю близько 160 тис. співробітників⁸². Штаб-квартири більшості компаній індустрії ІТ розміщені в головних ІТ-центрах країни – м. Києві, Харкові, Львові, Дніпропетровську та Одесі. Більшість штаб-квартир вітчизняних ІТ-компаній (61%) розміщено в Україні, 25% у Північній Америці, 12% в Європі і 2% в Ізраїлі⁸³.

⁸⁰ The Best of The Global Outsourcing 100. IAOP. 2019. URL: <https://www.iaop.org/Content/19/165/5037> (Last accessed: 22.01.2019)

⁸¹ 2017 A.T. Kearney Global Service Location Index. The Widening Impact of Automation. A.T. Kearney. URL: <https://enterprise.press/ATK-2017-GLSI-The-Widening-Impact-of-Automation.pdf> (Last accessed: 22.01.2019).

⁸² DOU: Спільнота програмістів України: веб-сайт. URL: <http://dou.ua> (дата звернення: 19.03.2019).

⁸³ Hi-Tech Ukraine from A to Z. Software development & IT services: The rise of a tech nation. Ukraine Digital News. Pre-release version. Desember 2015. URL: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf (Last accessed: 12.10.2018).

В даному контексті варто відзначити що в ІТ-секторі зайняті не тільки вузькоспеціалізовані технічні фахівці або програмісти. Згідно з проведеним галузевим опитуванням понад чверть співробітників компаній — нетехнічні працівники. На ІТ-ринку знаходять роботу представники таких сфер як дизайн, фінанси, управління персоналом тощо. Окрім цього, ІТ-компанії залучають додатковий персонал з обслуговування, здебільшого наймаючи зовнішніх постачальників послуг прибирання, охорони і т. д.

У вимірі цілей інклюзивного розвитку соціальна роль ІТ сектору зростає в контексті гідного рівня оплати праці та зростання рівня надходжень до державного бюджету. Так, у 2018 р. середньомісячна заробітна плата в ІТ-секторі склала 1650 дол. США (або 10 дол. на год.), що майже в 3,7 рази вище за середній рівень оплати праці в промисловості України, та в 5,5 разів за середній рівень оплати праці в Україні загалом⁸⁴. Розмір надходжень до державного бюджету на 1 працюючого в ІТ секторі в 2014-2018 рр. був значно вищий, ніж в середньому по країні, а загальна сума податкових платежів, сплачених ІТ-компаніями в даний період, у середньому зростала на 26,5% щороку. Розмір надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), сплаченого працівниками ІТ сектора в 2017 р., в 3,7 раз перевищував середній рівень по країні. Зважаючи на те, що в секторі ІТ широко застосовується модель співпраці з спеціалістами-ФОП, розмір єдиного податку, сплачений одним активним підприємцем у 2017 р., у 3,4 рази перевищував середній розмір ПДФО на 1 працюючого⁸⁵.

Активізація процесу зростання кількості ІТ-проектів та компаній в Україні, що стимулює їхніх засновників не тільки до активного пошуку фінансового забезпечення для процесу їх розвитку, але й диференціації його джерел, зумовила зростання інтересу до проведення краудфандингових кампаній (Crowdfunding). Через краудфандинг (об'єднання ресурсів і фінансування громадою стартапів) українським ІТ-компаніям в 2018 р. вдалося залучити 2,3 млн. дол. США, що на 14,7% більше за показник 2016 р. Більшість успішно проведених краудфандингових кампаній українських ІТ-підприємств представляють сегмент споживацького інтернету (consumer Internet) та інтернету речей (Internet of Things).

Однією з найбільш успішних вітчизняних краудфандингових кампаній стала кампанія київської UGears на платформі Kickstarter в 2018 р., якій вдалося залучити 460 тис. дол. США при заявлених 35-ти тис. дол. США. (в 2015 р., вдалося залучити 407 тис. дол. США при заявлених 20-ти тис. дол. США.), для забезпечення розробки та виготовлення 3D конструкторів для технічної творчості дітей та дорослих⁸⁶. В сегменті Інтернету речей, варто виділити кампанію київських розробників Petcube, яким в 2017 р. вдалося зібрати на платформі Kickstarter 319 тис. дол. США для реалізації пристрою, що дозволяє через мобільний додаток дистанційно стежити, розмовляти та грати у ігри лазерною указкою із своїми домашніми улюбленцями⁸⁷.

⁸⁴ DOU: Спільнота програмістів України: веб-сайт. URL: <http://dou.ua> (дата звернення: 19.03.2019).

⁸⁵ Розвиток української ІТ-індустрії. Аналітичний звіт. Асоціація «IT Ukraine». Офіс ефективного регулювання (BRDO). 2018. URL: <https://itukraine.org.ua/ukraïnska-it-industriya-druge-misce-v-eksporti-poslug-ta-10-mlrd.-griven-podatki.html> (дата звернення: 19.03.2019).

⁸⁶ Офіційний веб-сайт Ukrainian Gears. URL: <http://ukr-gears.com/about-us.html>. (Last accessed: 12.10.2017).

⁸⁷ Офіційний веб-сайт Petcube Inc. URL: <https://petcube.com>. (Last accessed: 12.10.2017).

**Найуспішніші краудфандингові кампанії українських
ІТ-компаній в 2013-2018 рр.**

	Назва ІТ-проекту	Зібрано коштів, тис. дол. США	Запланована сума, тис. дол. США	Платформа	Опис ІТ-проекту
1	Feel VR	500	60	Kickstarter	Руль та педалі для комп'ютерних ігор
2	UGears	460	35	Kickstarter	Механічні 3-D моделі для самостійного збирання
3	LaMetric	370	69	Kickstarter	"Розумний" годинник
4	Piper	280	50	Kickstarter	Гра-набір інструментів для винахідників початківців
5	iBlazr	254	70	Kickstarter	Підсилений спалах для iPhone, iPad, Android і Windows телефонів
6	Petcube	319	100	Kickstarter	Пристрій для спостереження за домашніми тваринами
7	Robo Wunderkind	247	70	Kickstarter	Роботизована іграшка для дітей
8	eCozy	198	170	Seedmatch.de	"Розумний" енергозберігаючий термостат
9	Lunecase	156	50	Kickstarter	"Розумний" чохол для iPhone з функцією підсвітки
10	Branto	109	50	Indigogo	"Розумний" домашній пристрій для спостереження
11	Senstone	389	50	Kickstarter	Модний кулон для переведення голосу в текст
12	Jollylook	377	15	Kickstarter	Екологічна фотокамера для миттєвих фотознімків

Джерело: складено на основі⁸⁸

Незважаючи на високу соціально-економічну активність окремих ІТ-компаній, найбільш концентровано реалізація інклюзивної взаємодії проявляється в рамках ІТ-кластерів, як одного із основних елементів української ІТ-екосистеми. Об'єднуючись між собою в основних регіональних центрах ІТ-сектору України, ІТ-підприємства разом із місцевими органами влади, профільними навчальними закладами та сервісними структурами в сфері інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), формують ІТ-кластери, головною метою яких є спільна реалізація проектів, які сприятимуть активізації розвитку ІТ-сектора та сфери високих технологій на національному та міжнародному рівнях, реалізація різноманітних соціальних та інфраструктурних проектів, а також втіленню системних перетворень у бізнес-середовищі їхніх міст і регіонів.

Оскільки український ІТ-сектор є здебільшого індустрією аутсорсингової розробки, цілком логічно, що саме провідні аутсорсингові ІТ-компанії стали ядром ІТ-кластерів у великих містах України. На даний час в Україні створено 18 ІТ-кластерів (в т.ч. 12 активно функціонуючих) (рис. 3.12), які розміщені в Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпрі, Вінниці, Луцьку, Івано-Франківську, Коломиї, Конотопі, Запоріжжі, Маріуполі, Миколаєві, Тернополі, Хмельницькому, Чернігові, Черкасах та Чернівцях.

⁸⁸ Hi-Tech Ukraine from A to Z. Software development & IT services: The rise of a tech nation. Ukraine Digital News. Pre-release version. Desember 2015. URL: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf (Last accessed: 12.10.2017).

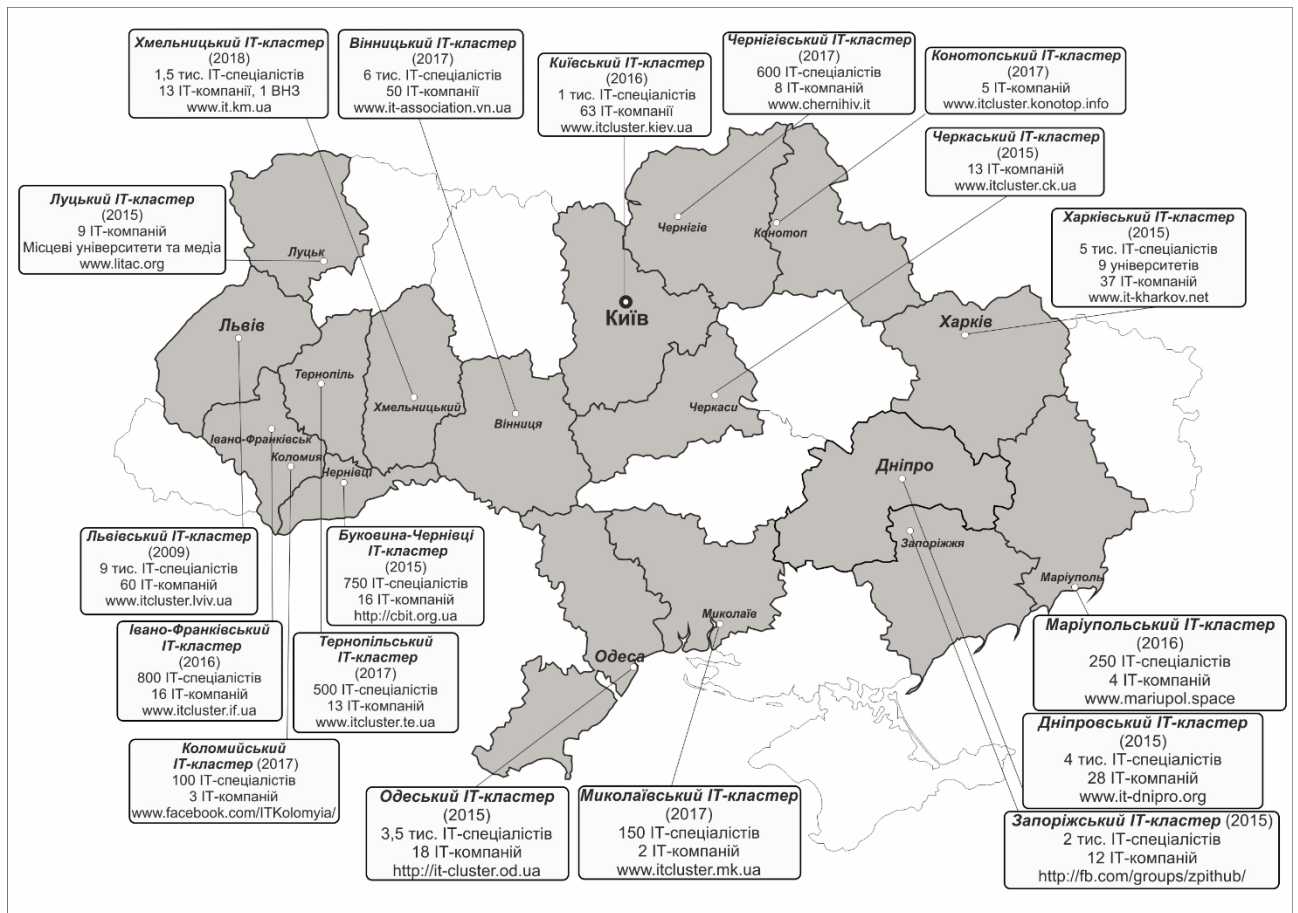

Рис. 14.. Локалізація ІТ-кластерів в Україні*

*Джерело: побудовано на основі⁸⁹

Узагальнюючи (див. табл. 4), варто виділити декілька важливих проектних напрямків роботи ІТ-кластерів у контексті цілей інклюзивного розвитку:

- модернізація та розвиток ІТ-освіти в межах своїх міст та регіонів (як в межах комплексної роботи з вишами, так і в площині профорієнтаційних ініціатив);
- активізація розвитку професійної мережі та сприяння налагодженню контактів між ІТ-експертами;
- підтримка розвитку міста чи регіону, підвищення рівня їх конкурентоздатності у масштабі країни;
- формування позитивного іміджу країни та регіону на міжнародній арені;
- удосконалення існуючих на створення нових елементів соціальної інфраструктури;
- діалог з органами місцевої влади з питань покращення та розвитку ІТ, а також реалізації системних змін у бізнес-середовищі міста.

⁸⁹ Просторова організація бізнесу в регіонах України: форми та механізми регулювання: монографія у 2-х томах. Т.2 / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2019. 315 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку».); Яремчук Р.Є. Інституційне середовище створення підприємницької екосистеми як основної передумови зростання ділової активності в ІТ-секторі України. «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами»: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Луцьк. 2017. С.103-105.

Таблиця 4

Основні проектні напрямки роботи активно функціонуючих ІТ-кластерів в Україні в 2010-2018 рр.

Назва ІТ-кластера		Проектний напрям роботи				
		Освіта	Розвиток професійної співпраці та промоція	Соціальна інфраструктура	Правова підтримка	Дослідження ринку ІКТ
1.	ІТ кластер Вінниця	Інкубатор інновацій	Vinnytsia Idea Garage; Meet TEDxVinnytsia	Smart IT City; Вінницький технопарк	Співпраця з містом	
2.	ІТ кластер Дніпро	Шкільні та студентські олімпіади з програм-ня; Цикл тех. та проф. івентів; Просвітницька діяльність в школах; IT Dnipro Biz School	Проморолик «ІТ Дніпро»; 300 Startups Forum IT-календар Дніпра; ITDC_interview; IT Biz Meetup; IT Dnipro Conference; Hire Dnipro	Kindergarten;	Співпраця з містом; Legal Protection	Аналітичне дослідження ІТ галузі у регіоні
3.	Івано-Франківський ІТ-кластер	IT Cluster Академія; Година коду; Startup Crash Test;	Startup Camp; IT Weekend; День Кар'єри; IT Football Cup; Table-Tennis Cup; TEDxIvanoFrankivsk Women; IT Rally; Design Village		Співпраця з містом	
4.	Київський ІТ кластер	Комунікаційна Платформа Освіта-Бізнес; AI програма в КПІ; Профоорієн-ні зустрічі; Магістерська програма Mastis	Івенти та безкоштовні консультації; Картка IT Club Kyiv; Startup World Cup; Грантові програми; Акселераційна програма		Співпраця з містом	Дослідження ІТ Ринку Києва
5.	Луцький ІТ кластер	EDUUP; Robopractica; Я знаю про ІТ;	IT.WorkUp; Арт-хакатон "Університет міста"; IT-вакансії; IT-practice;	IT social pro	Співпраця з містом	
6.	Львівський ІТ кластер	IT Expert; IT Future; IT Challenge; бакалаврські програми IoT@NULP, AI@NULP, DS@LNU, CS@LNU, DS&IS@LNU	IT Arena; Lviv IT Tour; Lviv IT Club; Lviv IT Jazz Conference; Futureland Festival	IT House; IT Village; IT Park; IT Jet	Співпраця з містом	IT Research
7.	ІТ кластер Одеси	Introduction to IT;	BlackSea IT Summit	Municipal Internet access	Співпраця з містом; Legal Committee	
8.	Конотопський ІТ кластер	IT Moms; Technology Nation; Клуб робототехніки; Курси програмування;	Social Education Experiment; Квест Конотоп	GPS-трекери у громадському транспорті; Публічні веб-камери	Співпраця з містом	
9.	Тернопільський ІТ кластер	Курс ІТ-освіти для бійців АТО	Файне.ІТ; хакатон "Тернопіль без проблем"		Співпраця з містом	
10.	Харківський ІТ кластер	Hard Skills Exam; Mastis; Open IT 2019; Магістерська програма «Стратегічні комунікації та нові медіа» в ХНУ ім. В.Н. Каразіна	IT Talks; Easy2Start IT Career; Kids2IT; Students2IT; Kharkiv IT Unicorns; Passion Talk; International Relations		Співпраця з містом; – IT Legal Support; Visa Support	Огляд харківського ІТ ринку
11.	Буковина-Чернівці ІТ кластер	Міський конкурс стартапів серед учнівської молоді м. Чернівці; Перша битва стартапів коледжів Чернівців;	Buk Science Day	Конкурс на створення чат-ботів у сфері нерухомості	Співпраця з містом	
12.	Чернігівський ІТ кластер	Олімпіада з програмування для студентів ЧНТУ; Chernihiv.IT ProsvIta	Chernihiv.IT Conference		Співпраця з містом	

*Джерело: складено за даними⁹⁰

⁹⁰ DOU: Спільнота програмістів України: веб-сайт. URL: <http://dou.ua> (дата звернення: 19.03.2019).

Наприклад, проектна діяльність Львівського ІТ-кластера, першого та найбільш активного на даний час ІТ-кластера в Україні, сконцентрована на таких соціально важливих для ІТ-сектора напрямках як освіта, інфраструктура, право та промоція. Завдяки послідовній реалізації проектів та ініціатив Львівського ІТ-кластера відбувається суттєва активізація розвитку професійної мережі та сприяння налагодженню контактів між ІТ-експертами. Серед таких проектів варто відзначити наступні⁹¹:

1. Lviv IT Arena (одна з найбільших ІТ-подій України, яка щорічно об'єднує понад 2500 ІТ-спеціалістів);
2. IT Future (освітня ініціатива для школярів, завдяки якій вони дізнаються про роботу в ІТ-сфері від експертів із відомих львівських компаній – учасників кластера);
3. Lviv IT Club (найбільша та найпотужніша ІТ спільнота Львова);
4. IT Jet (проект, спрямований на розширення авіасполучення Львова);
5. IT Expert (модернізація ІТ-освіти у Львівських університетах, відповідно до потреб ринку);
6. Lviv CSIT (шкільна Олімпіада із ІТ);
7. Lviv IT Jazz Conference (нетворкінг-подія національного рівня, що об'єднує представників найбільших ІТ-компаній, інвестиційних фондів та бізнесу);
8. IT Research (масштабне дослідження ІТ-ринку Львова);
9. Бакалаврська програма Internet of Things (пілотна навчальна програма, яка готує фахівців динамічної сфери Інтернету речей, найзатребуванішого ІТ напрямку);
10. IT House, IT House 2.0, IT House Premium, IT Village (будівництво житла для працівників ІТ індустрії міста);
11. Innovation District IT Park (наймасштабніший інфраструктурний проект Львівського ІТ Кластеру);
12. Futureland Festival (фестиваль технологій та електронної музики, який щорічно об'єднує декілька тисяч прихильників музики та технологій).

Завдяки зусиллям Львівського ІТ-кластера в ІТ-секторі Львова відбулися численні позитивні зрушення, зокрема:

- організовано одну з найбільших ІТ-конференцій в Україні – Lviv IT Arena, яка в жовтні 2016 р. зібрала більше 1400 талановитих ІТ-спеціалістів з України та різних країн Європи;
- за ініціативи Львівського ІТ-кластера та підтримки Львівської міської ради восени 2015 р. у Львові розпочалося будівництво двохсекційного 72-х квартирного житлового будинку “IT House” для ІТ-спеціалістів, яке було завершено в 2017 р.;
- розроблено та презентовано проект будівництва ІТ-парку (Innovation District IT Park) у Львові – найбільш масштабного інфраструктурного проекту для ІТ, який передбачає створення в межах міста протягом 10-и років інфраструктури нового покоління, котра включатиме такі необхідні для міського ІТ елементи як: офісні будівлі, корпус університету, сучасний дитячий садочок, готель, гастрономічну та спортивну зони. Побудова IT Park у Львові дасть змогу вирішити значну частину інфраструктурних проблем, із якими стикаються ІТ-компанії⁹².

⁹¹ Офіційний веб-сайт Lviv IT Cluster. URL: www.itcluster.lviv.ua (дата звернення: 08.08.2018).

⁹² Innovation District IT Park Lviv. Lviv IT Cluster: веб-сайт. URL: <http://itcluster.lviv.ua/lviv-jazz-conference-u-l-vovi-pobuduyut-innovation-district-park/> (Last accessed: 07.12.2017).

Зважаючи на те, що в загальному, чисельність працівників усіх учасників Львівського ІТ-кластера складає більше 15 тис. співробітників, що становить половину від загальної чисельності ІТ-фахівців Львова, їх сумарний внесок у процес динамічного розвитку ІТ-сектора Львова та соціально-економічної системи міста є дуже вагомий (рис. 15).

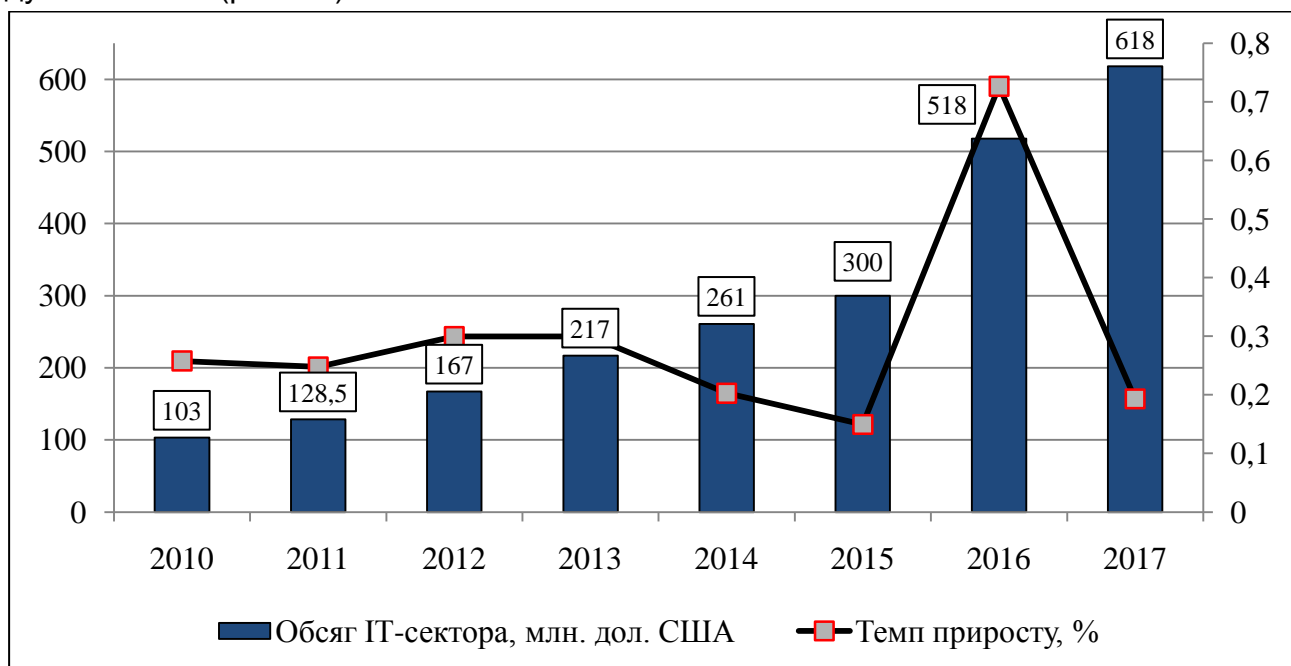

Рис. 15. Динаміка обсягу ІТ-сектора м. Львова в 2010-2017 рр.*

*Джерело: побудовано на основі⁹³

За активного сприяння Львівського ІТ-кластера, протягом 2010-2017 рр. Львову вдалося досягти швидких показників розвитку ІТ-сфери (5-ти разове зростання обсягу ІТ-сектора з середньорічним темпом приросту в майже 30%), які створюють позитивний бізнес-клімат для потенційних компаній та інвесторів, а також приносять значні прибутки для ІТ-сектора міста.

Іншим позитивним прикладом реалізація ІТ-кластером інклюзивної взаємодії в соціально-економічній системі міста є функціонування Харківського ІТ-кластера. Сформований провідними українськими та іноземними ІТ-компаніями, які розміщені в місті, за підтримки місцевих органів влади та вищих навчальних закладів, Харківський ІТ-кластер взяв на себе ініціативу впровадження комплексних змін в ІТ-екосистему та соціальну інфраструктуру міста. За період свого існування, Харківський ІТ-кластер вже встиг реалізувати численні важливі проекти, зокрема⁹⁴:

- IT Legal Support (створення центру правової та юридичної підтримки ІТ-компаній в Харкові);
- Visa Support (надання допомоги ІТ-фахівцям у оформленні віз у країни ЄС і США);
- Open IT (серія навчальних воркшопів для студентів технічних

⁹³ Дослідження ІТ-ринку Львова. Lviv IT Research. Lviv IT Cluster: веб-сайт. URL: <http://itcluster.lviv.ua> (дата звернення: 08.03.2019).

⁹⁴ Офіційний веб-сайт Kharkiv IT Cluster. URL: www.it-kharkov.net (дата звернення: 08.08.2018).

спеціальностей семи харківських вишів);

- Hard Skills Exam (зміцнення зворотного зв'язку від компаній до освітніх закладів Харківського регіону);

- Kids2IT (освітня ініціатива, яка передбачає навчання школярів основам сучасних IT, лекції учасників кластера про IT-освіту в школах, а також підтримка олімпіад з програмування та інформатики);

- Passion Talk (серія відео-лекцій про науку, історії успіху в технологічній та IT-сферах);

- Магістерська програма «Стратегічні комунікації та нові медіа» в ХНУ імені В.Н. Каразіна

- International Relations (міжнародний маркетинг IT-сектора Харкова);

- Kharkiv IT Unicorns (серія заходів, спрямованих на активізацію розвитку стартапів у студентському середовищі Харкова та підвищення рівня його підприємницької культури).

Окремо варто відзначити освітній проект Харківського IT-кластера – Mastis, який передбачає вдосконалення магістерської програми в галузі інформаційних систем відповідно потреб сучасного технологічного розвитку суспільства, дозволяючи університетам м. Харкова оперативно реагувати на конюнктуру світового ринку праці та освітньої галузі, а також на потреби роботодавців у IT-секторі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що активна діяльність IT-кластерів в сучасних умовах, як комунікаційних площадок, де відбувається обмін досвідом, налагоджується зв'язок із місцевою владою та освітніми закладами та запускаються спільні проекти для розвитку IT-екосистеми та соціальної інфраструктури в Україні, є одним із ключових чинників інтенсифікації процесу розвитку не тільки української ІКТ-сфери, але й ефективної реалізації цілей інклюзивного розвитку. Проте, без скоординованої підтримки на загальнодержавному рівні, вплив даного чинника є досить обмеженим і недостатнім для швидкого втілення позитивних змін у процесі функціонування, як IT-сектора зокрема, так і соціально-економічної системи України загалом.

Додаток 1

Зміна часток обласних центрів у регіонах України по основних показниках соціально-економічного розвитку за 2010-2016 рр.*

Показник	Кількість наявного населення, тис. осіб		Середньооблікова кількість штатних працівників в розрахунку на 10 тис. населення, тис. осіб		Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.		Прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тисяч населення, тис. м ²		Експорт товарів, млн. дол. США		Експорт послуг, млн. дол. США		Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у розрахунку на одну особу, млн. дол. США		Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, тис. грн.		Кількість студентів вищих навчальних закладів у розрахунку на 10 тисяч населення, осіб	
	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.	2016	зміна частки міста в регіоні, % пт.
Вінниця	23,43	4,09	150,21	0,67	111,17	-1,40	267,41	57,91	63,43	6,46	96,36	20,10	228,47	4,94	19,43	-1,08	383,10	-1,68
Дніпро	30,30	0,38	134,05	1,50	98,88	3,60	206,50	39,10	21,82	-2,32	96,51	-1,90	130,97	94,18	24,19	-7,78	240,43	-1,95
Житомир	21,56	1,44	168,95	3,97	108,32	-1,87	172,95	173,57	27,07	-5,18	41,05	-32,25	168,62	9,48	19,25	-2,93	376,80	-4,35
Запоріжжя	43,16	-0,16	138,78	2,00	105,90	0,00	139,09	69,76	83,43	-4,64	98,72	8,51	239,56	15,23	28,35	-1,64	155,61	0,52
Івано-Франківськ	18,44	5,55	193,09	-2,25	104,02	1,22	143,01	-26,97	66,16	36,59	66,75	34,03	315,53	234,02	17,00	-1,73	488,77	3,65
Київ	62,78	1,30	189,70	-8,64	165,39	15,89	38,39	-28,08	83,40	-1,11	92,83	3,60	861,08	-0,34	67,07	-5,57	755,88	-10,33
Кропивницький	24,66	2,05	142,02	-3,78	102,30	-2,66	211,17	47,85	57,30	-24,41	98,25	-1,27	131,00	-9,70	23,90	-2,50	342,86	-5,67
Луцьк	18,92	2,09	191,88	11,18	103,88	-5,45	105,18	-18,14	30,20	-11,20	9,38	-63,68	166,98	-13,53	22,33	0,45	402,72	-3,35
Львів	29,93	0,22	169,09	4,93	110,32	2,34	186,78	92,34	29,26	-4,88	38,50	-2,05	206,56	-2,13	31,90	-4,73	274,24	4,75
Миколаїв	42,67	1,25	131,70	4,17	106,87	0,23	190,13	32,81	69,03	-22,24	52,46	-46,00	163,65	-8,17	30,54	-3,14	225,09	-1,89
Одеса	42,35	0,26	134,89	4,36	105,04	0,35	109,73	-12,94	49,14	-6,94	59,23	-1,54	114,54	-15,80	36,49	-6,45	218,95	0,70
Полтава	20,46	1,87	160,94	-3,68	105,04	2,76	152,48	-15,44	8,63	-0,39	56,86	13,39	55,25	-27,84	20,53	0,07	382,99	4,54
Рівне	21,28	-1,83	170,44	2,49	100,29	-2,72	152,74	40,06	24,51	-30,16	47,57	-30,85	250,51	46,69	22,70	-3,27	398,71	0,32
Суми	24,31	3,08	160,90	-3,96	110,18	-4,61	247,54	14,58	52,97	-22,59	83,79	-11,25	224,04	-29,12	19,57	-3,51	338,86	-6,34
Тернопіль	20,57	2,59	198,59	-0,06	111,36	3,46	305,60	74,89	33,61	9,10	81,64	27,79	193,67	26,22	22,29	-5,69	402,51	-2,50
Ужгород	9,06	-2,95	271,80	27,08	106,65	4,76	218,38	126,59	7,66	2,24	13,38	1,74	169,95	9,81	14,08	-3,41	733,89	4,71
Харків	53,27	1,47	125,22	-4,41	103,53	-0,41	148,06	28,10	65,70	-14,98	91,38	-4,70	162,89	-4,54	35,61	-5,61	178,45	-1,31
Херсон	31,40	0,33	151,89	6,53	111,48	5,02	203,41	81,94	78,15	8,58	95,43	-0,59	97,60	-46,12	28,40	2,72	325,29	14,58
Хмельницький	20,89	5,48	146,74	-9,97	102,01	-5,60	303,50	28,90	30,34	-8,39	41,55	-11,41	81,20	4,75	21,66	-2,65	235,32	-7,90
Черкаси	22,94	2,48	149,03	3,82	109,73	-5,37	197,31	45,62	37,88	-21,65	60,66	38,34	130,72	-61,95	20,47	-3,57	211,78	-17,91
Чернівці	29,29	4,37	184,71	-3,12	107,15	0,49	220,35	135,88	60,93	-4,17	99,58	14,90	110,41	-36,95	31,31	-3,37	322,83	-3,94
Чернігів	28,22	4,37	140,45	4,83	99,86	-6,98	210,29	50,63	35,95	4,91	62,13	-10,40	32,26	-66,94	23,83	-2,24	254,41	-1,06

*Розраховано за даними⁹⁵

⁹⁵ Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Підписано до друку 21.05.2019 р.
Папір ксероксний. Друк на різнографі.
Гарнітура "Arial" Умов. друк. арк. 6,4.
Наклад 100 прим. Зам.№8
Друк: ПП "Арал" Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.
Державна реєстрація 09.09.1998 р.

м.Львів, вул. Козельницька, 4 Тел: (050) 371-62-80